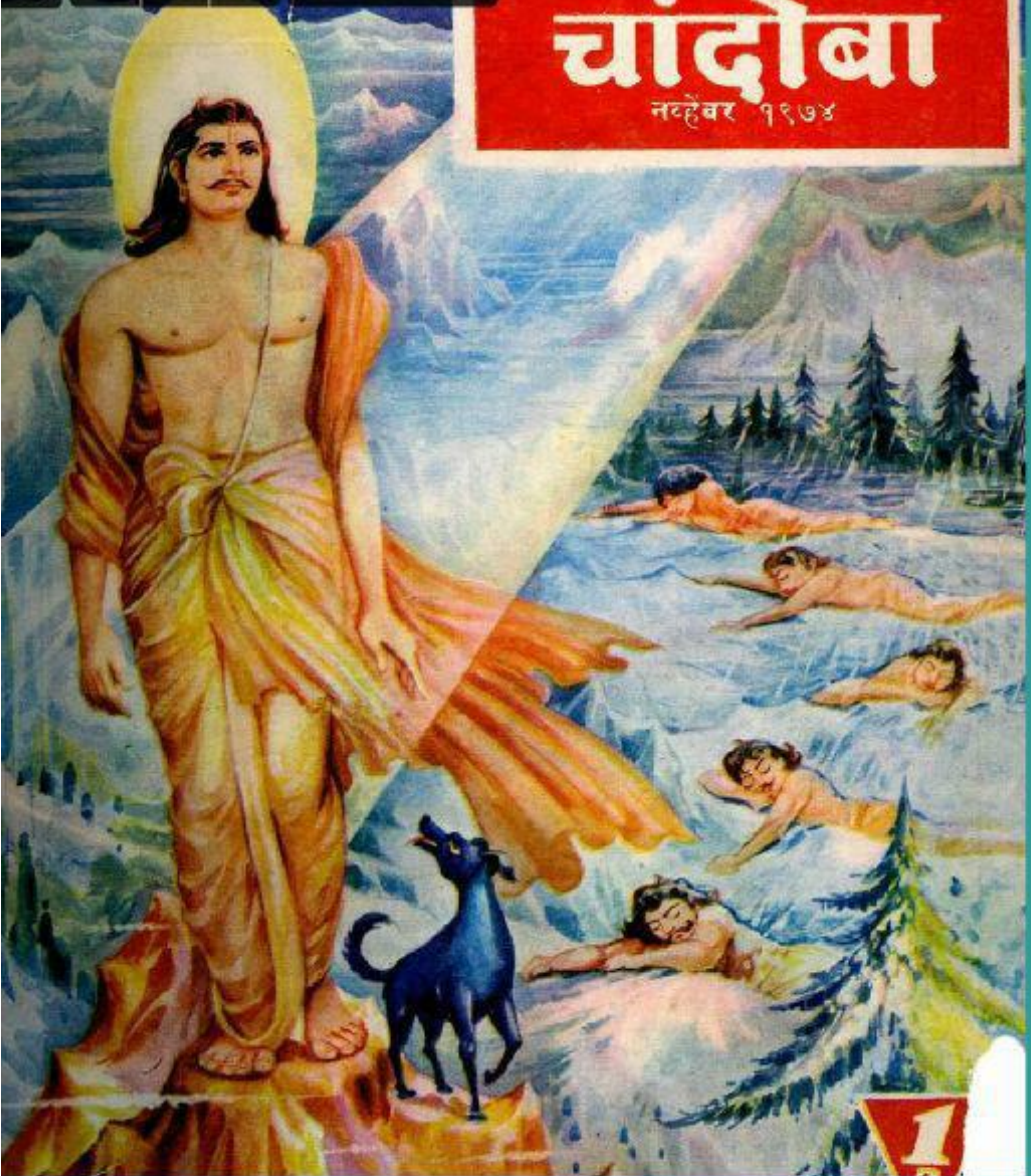

/62
चांदोबा
नव्हेंबर १९७४

मित्रभेद

[१५]

दमनकने सांगितलेली कुकुद्रुमची गोष्ट ऐकून पिंगळकने विचारले–"संजीवक माझ्याशी द्रोह करायला तयार आहे हे मला कसे काय कळणार?"

"तो शिंग वाकवून महाराजांच्याकडे पुढेपुढे येऊ लागला की समजावे की तो शिंगाने आपल्याला ठार करायलाच येत आहे." दमनकाने समजावून सांगितले. नंतर सिंहाचा निरोप घेऊन तो फार काळ-जीत पडल्यासारखा संजीवकाकडे आला.

"काय रे झाले, एवढा उतरलेला चेहरा का?" संजीवकाने दमनकाला विचारले.

"राजाच्या आश्रयाला राहू लागल्यावर नेहमी स्वतःचा जीव मुठीत घेऊन रहावे आणि आपल्या मित्रांच्या जिवाचे काही बरे वाईट तर होणार नाहीना ही काळजी वहावी लागते. हद्दपार झालेला, मूर्ख आणि राजसेवक हे चालती बोलती प्रेते असतात. इच्छा किंवा विचार असूच शकत नाहीत. त्याला यती संन्यासांसारखे निष्काम कर्म समजून पापाच्या चिखलात लोळावे व लोटांगण घालावे लागते. मित्रा, अद्याप तुझ्या लक्षात ही गोष्ट आली नाही का रे?" दमनकाने मित्रत्वाचा आव आणून विचारले.

"मी राजाच्या इतका जवळ असतो म्हणून माझ्या जिवाला धोका आहे, असे म्हणतोस का तर?" संजीवकाने विचारले.

"मला तरी तसेच वाटते. तू माझा मित्र आहेस, म्हणून खरे तेच मी सांगतो आहे. काय रे, आपला मालक पिंगळक तुझ्यावर एवढा रागवला का आहे रे? 'आज संजीव-काला ठार करून तुम्हा सर्वांना मी मेजवानी देतो.' असे तो म्हणाला, बुवा. ते ऐकून माझ्या मनाची जी स्थिती झाली ती मी सांगायला [illegible] तू तयार झाले पाहिजेस." दमनक म्हणाला.

ते ऐकून संजीवकाला डोक्यावर वीज पडल्यासारखे झाले. म्हणाला–"म्हणजे आकाशच कोसळले की रे! राजाची इमाने-इतबारे सेवा केली, हे त्याचे बक्षिस! राजाच्या मनात इतका क्रोध उत्पन्न व्हायचे कारण कळले तर तो राग दूर करायला प्रयत्न करता येईल. पण कारणाशिवाय राग आला तर काय करायचे बुवा?"

"राजाची बुद्धी अशीच विचित्र असते रे! थोडे बलवान वाटतात त्याच्यावरच त्याचा डोळा असतो!" दमनक म्हणाला.

"बरोबर, बरोबर! माझीच चूक! मी सर्वांवर डोळे मिटून विश्वास करतो. गवत पाला खाऊन जगणाऱ्या माझ्यासारख्याने फक्त मांसाहार करणाऱ्या सिंहाशी मैत्री करणे बरोबर झाले नाही. पूर्वी एक हंस होऊन गेला, त्याच्या सारखी आपल्या बरोबरीचे जे नसतात त्यांच्याशी मैत्री केल्याचा परिणाम शेवटी आत्मनाशच होणार!" असे सांगून संजीवकाने हंसाची गोष्ट सांगितली.

हंस व घुबड

एका जंगलात एक सरोवर होते. त्यात एक हंस एकटा रहात असे. तो त्या सरोवरात विहार करी व त्या तलावातच त्याला पोटापुरता आहार मिळत असे. अशा तऱ्हेने त्याचे आयुष्य सुखाने जात असे.

एकदा त्या बाजूला एक घुबड आले.

"कोठला राहणारा रे तू? इकडे कसा काय आलास?" हंसाने घुबडाला विचारले.

घुबड म्हणाले–"मी अशाच एका सरोवरातल्या कमलवनात राहतो. तुझ्या संगतीत आपली सर्व पापे धुवून निघतील व पवित्र जीवन घालविता येईल या विचाराने आलो आहे."

हंस ते ऐकून फुलून गेला. म्हणाला–"अरे वा! रहा की, तुला वाटेल तितके दिवस खुशाल रहा." घुबड त्याप्रमाणे राहू लागले.

काही काळ दोघे सुखाने आनंदाने राहले. परंतु त्यानंतर घुबड आपल्या गावी जायला निघाले तेव्हां निरोप घेत हंसाला म्हणाले–"तुझं माझ्यावर खरं प्रेम असेल तर तू माझ्या गावाला येऊन माझ्या घरी चार दिवस अतिथी म्हणून राहलं पाहिजेस!"

हंस एकदा सकाळी उठून त्या कमल वनाच्या बाजूला गेला. परंतु घुबड एका डोंगरातल्या गुहेत घोरत असल्याचे दिसले.

हंस म्हणाला–"अरे मी तुझा मित्र हंस! तुला भेटायला आलो आहे."

[illegible] दिवसा काही दिसत नाही. काळोख पडल्यावर भेटू." घुबड म्हणाले.

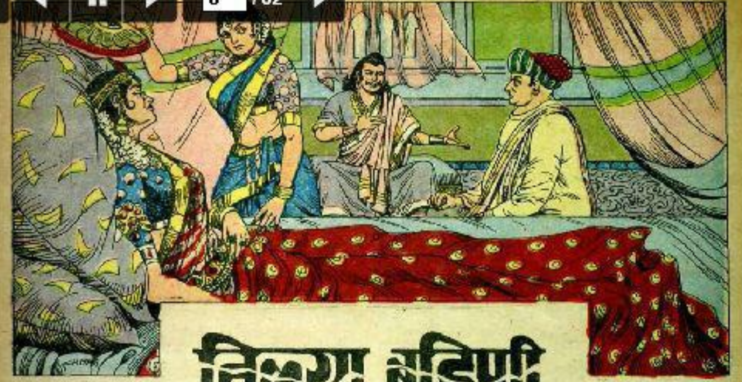
हंस काळोख पडेपर्यंत वाट पहात राहला. काळोख पडल्यावर घुबड बाहेर आले आणि हंसाचा कुशल समाचार विचारू लागले. त्यानंतर हंस गुहेबाहेर झोपला.

बनजारा जातीचे काही लोक त्या दिवशी रात्री त्या सरोवराच्या काठी येऊन उतरले. उजाडताच पुढच्या मुक्कामावर जाण्यासाठी निघतांना त्यांनी त्यांच्या रीतीप्रमाणे शंख वाजविला.

तो आवाज ऐकून घुबड दचकून मोठ्याने ओरडले आणि भुर्रकन् उडून गुहेत जाऊन बसले. हंस एकटाच गुहेबाहेर राहून गेला.

अगदी निघण्याच्या वेळी घुबडाचे ओरडणे अशुभ समजून बनजाऱ्यांच्या टोळीच्या नायकाने घुबडाचा आवाज आला होता त्या बाजूला शब्दभेदी बाण सोडून त्या दुष्ट घुबडाला ठार करायला आपल्या लोकांना सांगितले. त्याप्रमाणे एकाने बाण सोडला आणि तो नेमका हंसाला लागला आणि तो मेला

तिळ्या बहिणी

[३]

[दानशील महाराज एकदां उद्यानात फिरायला गेले असतां त्यांना एक मोठी शिळा दिसली. त्यांनी ती थोडी बाजूला सरकवून पहिली तर खाली त्यांना एक भूगृह दिसले. त्यांनी आपल्या तिघां मुलींना दासदासीच्या देखरेखीखाली त्या भूगृहात ठेवले आणि प्रगटपणे दुःख व्यक्त करीत राजवाड्यात आले. ते पाहून राणी बेशुद्ध होऊन पडली. पुढे–]

राजवाड्यात पोचल्यावर राजाला दुःखाचे कारण विचारून दासदासी व राजवाड्यातली इतर मंडळी त्याचे सांत्वन करू लागली व राणीला शुद्धीवर आणण्याचा प्रयत्नदेखील करू लागली. काही वेळ तेथे जमलेल्या पैकी कोणाच्या तोंडावर हास्य किंवा आनंदाची छटा नव्हती. होती ती फक्त चिंता व काळजी. थोड्या वेळाने राजवैद्याने येऊन राणीला औषध दिल्यावर ती शुद्धीवर आली. तेव्हां राजाला जिवात जीव आल्यासारखे झाले.

त्यानंतर राजवैद्याने विचारल्यावर राजाने घडलेले वृत्त सांगितले ते असे :

"मी नेहमीप्रमाणे दासींबरोबर मुलींना घेऊन फिरायला निघालो. आम्ही उद्यानातच फिरत होतो. गेली चार वर्षं मुलींवर एकामागून जी संकटे ओढविली ती स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिली असल्यामुळं

मी त्यांच्यावर सारखी नजर ठेवून होतो. याचसाठी मी एक नाही शंभर नोकर बरोबर घेऊन निघालो होतो. सर्व नोकर डोळ्यात तेल घालून मुलींच्या रक्षणार्थ त्यांच्या चारी बाजूंनी चालत होते. मी मुलींच्या अगदी जवळच होतो. एकाएकी सोसाट्याच्या चक्रीवारा आला. जमिनी-पासून आकाशापर्यंत धुळीचे लोट उठले. पापणी लवली असेल नसेल, डोळे उघडतो तों तीन गिधाडे तिघां मुलींना उचलून नेत असलेली दिसली." असे सांगून राजा पुढे काही सांगणार तेवढ्यांत राणी "आई आई ग!" असे मोठ्याने एकदां ओरडून बेशुद्ध होऊन पडली.

दासींनी राणीच्या तोंडावर पाणी शिंपडून तिला शुद्धीवर आणण्याचा प्रयत्न केला. काही वेळाने राणीला शुद्ध आली. राजा पुढे सांगू लागला–"हे सर्व एका क्षणार्धात घडले. आम्ही सर्व ती गिधाडे उडत गेली त्या दिशेने धावू लागलो. चालायची संवय नसल्याने मी मागे पडलो. तरी दासदासी सर्व खूप जोराने पळत पाठलाग करीत धावले. परंतु थोड्या वेळाने ती गिधाडे दिसत नाहीशी झाली. सर्व हताश निराश होऊन, आतां पुढे काय या विचारात जागेच्या जागी थबकलो. माझ्या पायाचे रक्तच जणुकाही गोठले आणि 'हाय' खाऊन जमिनीवर बसलो.

"तेवढ्यात आणखी एक अद्भुत घटना घडली. परत येत असलेले शंभर नोकर व तीन दासी सर्वांच्या सर्व मी बसलो होतो तिकडे येत असतां एकदम पक्षी होऊन, ती गिधाडे गेली होती त्या दिशेने उडू लागले. हे सर्व स्वतःच्या डोळ्यांनी मी पाहिले. पण माझ्या डोळ्यावरच विश्वास होईना. आणखी देव कायकाय दाखविणार आहे हे त्याचे त्यालाच माहीत. तो मला हे सर्व पहायला जिवंत तरी कां ठेवीत आहे, कळत नाही." असे सांगून राजा गप्प झाला आणि डोळे पुसू लागला.

राजाने जे काही [illegible] सत्याचा अंश मुळीच नव्हता. परंतु राजाने मुली भुयारात आहेत ही गोष्ट या कानाची त्या कानाला कळू नये, यासाठी एक एक कपोल-कल्पित गोष्ट पढून सांगितली होती व ती सर्वांना खरी वाटली.

हे सर्व तोंपर्यंत ज्योतिष्याला कळले आणि तो धांवत त्या जागी आला. त्याला पाहतांच राणी त्याच्या पायां पडली आणि म्हणाली–"तुम्ही त्या दिवशी सर्व सांगून आम्हांला सावध केले असूनही आम्ही मुलींचे रक्षण करू शकलो नाही. माझ्या लाडक्या मुली माझ्या डोळ्यासमोर नसल्या तरी हरकत नाही, परंतु त्या आहेत तेथे तरी सुखाने आणि खुशाल आहेत ना, हे सांगाल का? त्या जिवंत आहेत, खुशाल आहेत, एवढे कळले तरी मनाचे समाधान होईल." असे सांगून राणी रडू लागली.

ज्योतिष्याने पुन्हां मुलींच्या जन्मकुंडल्या आणवून आणि शांतचित्ताने पाहून म्हटले–"कुंडलीप्रमाणे मुलींना या वर्षभरात कोण-त्या ही प्राणघातक संकटाची भीती नाही. मग हे झाले कसे, हे मलादेखील कळत नाही. मुली या क्षणाला आहेत कोठे हे मला सांगता येणार नाही, परंतु मी एवढे नक्कीच सांगू शकतो की त्या आहेत तेथे खुशाल आनंदात आहेत. मुलीच काय त्यांच्याबरोबर गेलेले शंभरावर दासदासी-देखील सकुशलच आहेत. या तीन वर्षात त्या कोणत्यातरी दिवशी आपल्या स्वतःच्या

मनुष्य देहात प्रगट होतील हे मात्र स्पष्ट दिसते आहे. म्हणून देवावर भरंवसा ठेवून तो सुदिन कोणत्या दिवशी येतो याची वाट पाहण्याशिवाय दुसरा उपाय दिसत नाही, महाराणी !" असे सांगून ज्योतिष्याने राणीला धीर दिला.

राजाने त्यापूर्वी रडत येऊन जे वृत्त सांगितले तसे ते झालेच असणार असेच तेथे हजर असलेल्या प्रत्येकाला वाटले. कारण राजाने रडण्यात किंवा बोलण्यात दुसरा काही संशय यायला जागाच ठेवली नव्हती. आपल्या तिघी दासी आणि शंभर नोकर सर्व नाहीसे झालेले पाहून राणीने काही विचारले तर काय उत्तर द्यायचे याविषयी राजाने प्रथमच चांगला विचार करून ठेवला असल्या कारणाने त्याने रचलेले नाटक यशस्वी झाले होते.

त्यांना भूगृहात ठेवले असल्याचे सांगितले तर मुलींच्या विरुद्ध जे ग्रह आहेत त्यांना ती गोष्ट कळेल व ते काहीतरी विघ्न आणतील ही भीती राजाला वाटत होती. म्हणून पुष्कळ विचार करूनच राजाने फार सावधगिरी बाळगून बोलायचे व वागायचे ठरविले होते व त्याला त्या बाबतीत चांगलेच यश आले.

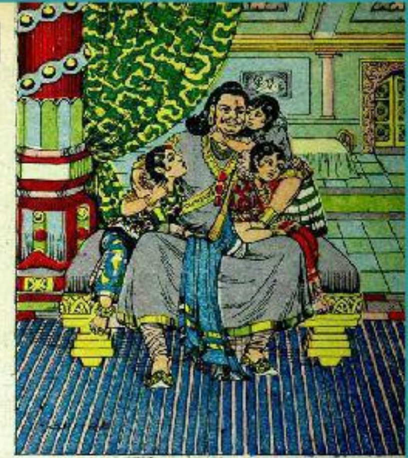
राजाच्या या नाटकावर राणीचा पूर्ण विश्वास बसला. परंतु जेव्हां ज्योतिष्याने सांगितले की मुली जेथे कोठे आहेत, खुशाल आहेत, तेव्हां राणीच्या मनाचे समाधान झाले. कोठेही असोत सुखी आहेत ना, या विचाराने तिच्या चित्ताला हलके वाटले. तिने नोकरांना पाठवून मुलींचा शोध काढावा व हेच काम तावतोब करावे असे राजाला सांगितले. राजाने तसेच केले. मुली भूगृहात आहेत ही गोष्ट राजाला माहीत नव्हती का? परंतु ते खोटे लपविण्यासाठी त्याला राणीच्या इच्छेप्रमाणे नोकरांना राज्यभर पाठवावे लागले.

राजाचे नोकर राजाचा हुकूम होतांच घोड्यावर बसून निघाले. परंतु जगात कोठे उघड्यावर त्या मुली असल्या तर ना त्यांना [illegible] ? [illegible] भूगृहात [illegible] होत्या. म्हणून सर्व स्वार हिंडहिंड हिंडले आणि काही दिवसांनी मुली कोठे दिसल्या नाहीत असे एकेकाने येऊन सांगितले.

दिवसामागून दिवस जात होते आणि मुलींविषयी काहीच अनुकूल निरोप घेऊन कोणी नोकर आला नाही. तेव्हां राणीची मुलीविषयीची काळजी व चिंता वाढतच गेली. राजाला मात्र सारखी हुरहूर लागली होती की ही शोधाशोध चालू असतां मुली भूगृहात असल्यांची बातमी तर कोणाला कळली नाहीना. कारण जर का कोणाला त्या गोष्टीचा सुगावा लागला तर सर्वच खटपट फुकट जाणार. परंतु त्याने चेहऱ्या-वर किंवा बोलण्यात व वागण्यात कधीच मुली आणखी कोठे असल्याचा संशय कोणाला येऊ नये, याची काळजी घेतली. तो इतरांच्या दुःखात सहभागी असल्याचे सोंग करीत राहला.

राजाची मनःस्थिती फार नाजूक होती. एकीकडे मुलींना गुप्त जागी त्याने ठेवले होते व दुसरीकडे त्यांना गिधाडे उचलून घेऊन गेल्याचे त्याने सांगितले होते. ते गुपित लपविणे हा एक प्रसंगच होता.

मध्यंतरी राजा कोणाला काही कळू दिल्याशिवाय भूगृहात जात येत राहला. आपण केलेल्या व्यवस्थेप्रमाणे भूगृहात नोकर

मुलींची काळजी घेत आहेत, मुली आनंदाने हसत खेळत आहेत हे पाहून तो दररोज येत होता. असाच एक आठवडा निश्चितपणे लोटला. परंतु पुन्हा राजाला आणखी एका गोष्टीची चिंता वाटू लागली. तो स्वतः दररोज भूगृहात जात होता, आणि एक दिवसदेखील तो गेला नाही असे झाले नाही. स्वतःच्या डोळयांनी मुलींना पाहून आल्याशिवाय त्याला चैन पडत नसे. परंतु त्याला वाटू लागले की आपण असं दररोज भूगृहांत जात येत राहिलो आणि कोणाला तरी ते कळले तर? एखाद्या दिवशी जरी कोणी चुकून पाहिले तर धोकाच नाही का? सहज कोणाची नजर बाहेरून आत

जातांना किंवा आतून बाहेर येतांना आप-त्यावर पडली तर सर्व गेलंच की! एकदां कोणाला शंका किंवा संशय वाटला की सर्व गुपित बाहेर येणार. तेव्हां काय करावे ही नवी काळजी राजाला वाटू लागली. या काळजीतच आणखी चार दिवस गेले.

एके दिवशी राजा भूगृहात जाऊन मुली तेथे खुशाल असल्याचे पाहून आला. थोडाच वेळ झाला होता. राजा आपल्या शयन-गृहात निश्चिंतपणे झोपला होता. त्याला छान झोप लागली असतां मध्यरात्रीच्या सुमारास कोणीतरी हलवून उठवीत अस-ल्याचा भास झाला. त्याने डोळे उघडून पाहिले, परंतु त्याचा स्वतःच्या डोळ्यांवरच विश्वास होईना. कारण त्याला उठवून जागी करणारी त्याची लाडकी मुलगी सुहासिनी होती.

राजा काही वेळ हे स्वप्न तर नसेल ना या विचारात पडून राहला. परंतु सुहासिनी राजाच्या अंगावर चढून हसू खेळू लागली आणि आपल्या गोड शब्दात म्हणाली–"बाबा! अहो बाबा!" आतां मात्र राजाच्या मनातला संशय दूर झाला की हे स्वप्न नव्हे. त्याच्या डोळ्यासमोर त्याची लाडकी सुहासिनी हसत बोलत असतां तो विश्वास करणार नाही तर काय करणार? तिचे बोलणे हसणं स्पष्ट ऐकू येत असतां ते स्वप्न मानून स्वस्थ कसे बसता येईल? म्हणून मुलीला अंगा खांद्यावरून कुरवाळीत राजाने विचारले–"काय ग, या मध्य-रात्रीच्या वेळी तू येथे कशी काय आलीस? कोठे आहेत दासी वगैरे? बाकी नोकर कोठे आहेत सगळे? त्या सर्वांना सोडून तू एकटी कशी आलीस बाई? विचित्रच दिसते आहे सगळे!" असं एका बाजूने आश्चर्य करीत व दुसऱ्या बाजूने फार घाबरून भयशंकित होऊन मुलीला प्रश्न विचारीत असलेला राजा फार काळजीत पडला.

सुहासिनीने काही वेळ काहीच उत्तर दिले नाही. परंतु थोड्या वेळाने तिने राजाला पलंगावरून खाली उतरायला खूण केली आणि त्यानंतर त्या शयनगृहातल्या एका मोठ्या तसबिरीकडे बोट दाखवीत म्हणाली–"ही तसबीर पाहिलीस का?" राजाला काहीच कळेना.

"तू इकडे कशी आलीस म्हणून मी तुला विचारले तर तू ही तसबीर काय दाखवते आहेस? तुला ती तसबीर पाहिजे आहे का? तीच काय तिच्यासारख्या कित्येक तसबीरी तुला देईन. तू इकडे आलीस कशी हे प्रथम सांग." असे राजा तिला फार आर्जवा करीत विचारू लागला.

तेव्हां सुहासिनी म्हणाली–"होय बाबा, त्याच तसबिरीतून मी बाहेर आले!" आणि बापाच्या तोंडाकडे पाहू लागली.

तसबिरीतून आणि येणे हे काय कोडे आहे, हे राजाच्या लक्षात येईना. मग त्याने तसबीर बाजूला सारून पाहिले. तसबीर बाजूला सारल्याबरोबर त्याला जे दिसले ते पाहून राजा थक्क होऊन काही वेळ अवाक, काही बोलल्याशिवाय उभा राहिला. कारण तसबीरीच्या मागे भिंतीला एक मोठे दार होते.

राजा चकित होऊन त्या दाराकडे पहात राहिला व नंतर मुलीला बरोबर घेऊन त्या चोर दाराने आत गेला. जात असतां ते एक भुयाराचे दार असल्याचे राजाच्या लक्षात आले. म्हणून राजाने मुलीला उचलून घेतले आणि एकेक पाऊल सावध-पणे टाकीत पुढे चालू लागला.

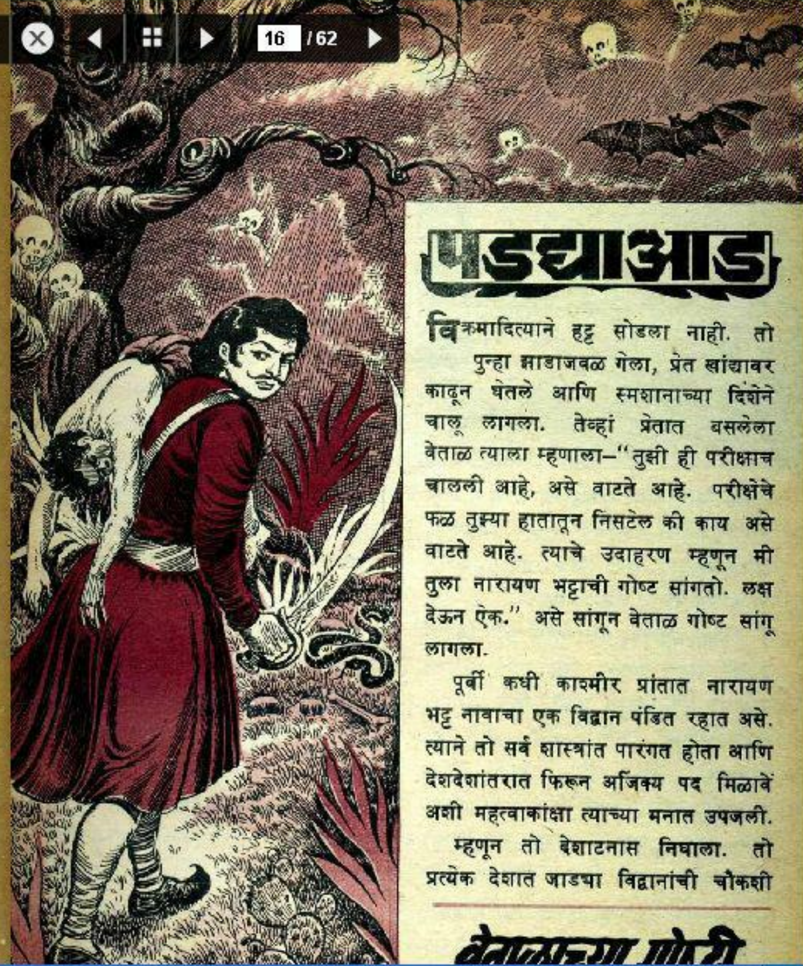

भुयाराची वाट अर्धी अधिक चालून गेल्यावर पाहतो तो सुहासिनीला पाळणारी दाई भेटली. सुहासिनी आपल्या झोपायच्या खोलीतून अदृश्य झाली त्या वेळी दाईला चांगली झोप लागली होती. परंतु थोड्याच वेळाने तिची झोप मोडली तेव्हां सुहासिनीला अंथरुणावर न पाहून व ज्या ठिकाणी आरसा होता ज्या जागी एक दार पाहून दाई घाबरूनच गेली. परंतु ती साहस करून त्या चोर दरवाज्याने आंत शिरली. मुलगी कोठें गेली? राजाला काय उत्तर द्यायचे? असा आपला डोळा कसा लागला, हा विचार करीत ती चालू लागली.

ती मुलीला शोधीत न कळतच त्या भुयाराच्या वाटेने राजाला येऊन भेटली होती. मुलीला घेऊन राजाला येत असलेला पाहून तिला हायसे वाटले. नंतर तिघं मिळून त्या भुयाराच्या वाटेने पुन्हां परत चालत येत असतां भूगृहातले सुहासिनी होती त्या खोलीचे दार त्या तिघांनाही [illegible] भीती वाटली की आपण कोठे येऊन पोचलो. बहुतेक भुयारातल्या चोरवाटेने आपण आणखी कोठेतरी निघालो असू असे राजाला वाटले.

तेव्हां राजा, दाईला सुहासिनीला घेऊन तेथेच थांबायला सांगून स्वतः त्या वाटेच्या टोकापर्यंत गेला. परंतु त्याला एकच वाट सरळ आढळली, दुसरी फुटलेली वाट दिसली नाही. ती वाट पुन्हां राजाच्या खोलीतच येऊन पोचत होती. म्हणून राजाला जास्तच भीती वाटू लागली. काय करावे हे त्याला सुचेना व तो दाई होती तेथे परतला. परंतु एक कोडे सोडवायला गेला तर दुसरेच समोर आले. तो परत आला, परंतु तेथे दाई किंवा सुहासिनी दोघींपैकी कोणीच दिसले नाही. ते पाहून राजाला वेड लागल्यासारखे झाले. त्याला काहीच सुचेना आणि त्या भुयाराच्या वाटेतच तो एकदां पुढे तर एकदां मागे भटकत राहिला. (क्रमशः)

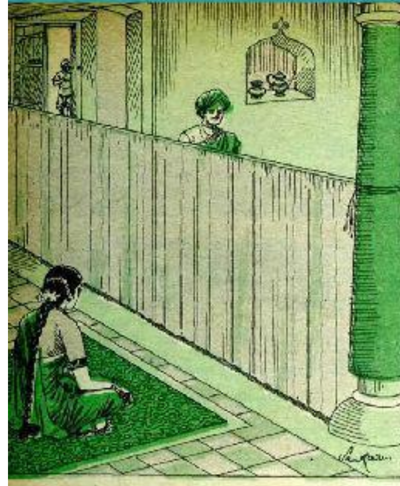

पडद्याआड

विक्रमादित्याने हट्ट सोडला नाही. तो पुन्हा झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"तुझी ही परीक्षाच चालली आहे, असे वाटते आहे. परीक्षेचे फळ तुझ्या हातातून निसटेल की काय असे वाटते आहे. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला नारायण भट्टाची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

पूर्वी कधी काश्मीर प्रांतात नारायण भट्ट नावाचा एक विद्वान पंडित रहात असे. त्याने तो सर्व शास्त्रांत पारंगत होता आणि देशदेशांतरात फिरून अजिंक्य पद मिळावें अशी महत्वाकांक्षा त्याच्या मनात उपजली. म्हणून तो देशाटनास निघाला. तो प्रत्येक देशात जाडया विद्वानांची चौकशी

वेताळाच्या गोष्टी

करून त्यांना शास्त्रार्थासाठी आह्वान करी आणि त्यांचा पराभव करून मोठमोठी इनामे संपादन करी. असा प्रवास करीत तो कलिंग देशात येऊन पोंचला.

कलिंग देशाच्या एका गावी थोर विद्वान मंडळी रहात असत. त्या गावी कमला नावाची एक विदुषी होती. तिने आपली अशी प्रतिज्ञा जाहीर केली होती की शास्त्रार्थात तिचा जो पराभव करील त्याच्याशी विवाह करून ती जन्मभर त्याची दासी म्हणून राहील. परंतु जो तिच्या हाती हारेल त्याने तिच्या पायांवर डोके ठेवून हारल्याचे कबूल करावे आणि निघून जावे. कित्येक थोर पंडित तरुण युवक तिच्याशी शास्त्रार्थ करून हारल्यावर तिने घातलेल्या अटीप्रमाणे तिच्या पायांवर डोके ठेवून निघून गेले.

कलिंग देशात पाऊल टाकतांच नारायण भट्टाने कमलेची पुष्कळ थोरवी ऐकली. तो तिच्या गावी गेला. त्या गावाच्या टोकाला रहात असलेल्या एका ब्राह्मणाच्या घरी तो उतरला.

नारायण भट्टाने गावातल्या तलावात स्नान केले आणि जेवायला बसला. त्याने आपल्या यजमानाला कमलेच्या विषयीं विचारले. त्या गृहस्थाने कमलेला फार लहानपणी कधीतरी ओझरते पाहिल्याचे आणि मोठी झाल्यावर त्याने किंवा इतर कोणी तिला न पाहिल्याचे सांगून म्हणाला– "शास्त्रार्थात आजपर्यंत ती कोणासमोर हारली नाही. ती शास्त्रार्थ करते तेव्हां ती एका बाजूला पडद्याआड बसते व तिच्याशी शास्त्रार्थ करणारा दुसऱ्या बाजूला बसतो."

जेवणखाण आटोपून नारायण भट्ट कमलेच्या घरी गेला व त्याने तो शास्त्रार्थ करण्यास आला असल्याचे सांगितले. ते कळल्यावर कमला एका खोलीत पडद्याआड येऊन बसली आणि पडद्याच्या दुसऱ्या बाजूला तिने नारायण भट्टाला आसन ठेवून त्याला आत बोलाविले.

तो येऊन बसताच कमलेने त्याला विचारले–"माझी प्रतिज्ञा काय आहे, हे तुम्हांला माहीतच असेल?"

"तुम्हीच सांगा ना!" नारायण भट्ट म्हणाला.

कमला म्हणाली–"तुम्ही हारलांत तर माझ्या पायांजवळ वंदन करून निघून जावे लागेल. मीच हारले तर तुम्ही माझ्याशी लग्न केले पाहिजे. या अटी कबूल असतील तरच शास्त्रार्थ करण्याची तयारी ठेवा."

"मी हारलो तर तुमच्या पायांसमोर नमस्कार करून निघून जाईन. तुम्ही हारलात तर तुमच्याशी विवाह करावयाचा का, मी विचार करतो आहे." नारायण भट्ट म्हणाला.

कमला क्षणभरच विचार करायला थांबली. म्हणाली–"ठीक आहे!"

दोघांमध्ये अनेक विषयांवर शास्त्रार्थ झाला. दोघे समसमान विद्वान व प्रतिभाशाली असल्याचे स्पष्ट होत गेले. प्रत्येकाने दुसऱ्याच्या प्रश्नाचे समाधानकारक उत्तर दिले. सुरवातीपासून नारायण भट्टाला भीती वाटत होती की एका स्त्रीसमोर मान खाली होणार की काय. त्याने विचारलेल्या सर्व गुंतागुंतीच्या प्रश्नांची उत्तरे कमलेने सहज दिली.

काही वेळाने नारायण भट्टाने कमलेला विचारले–"आपले गुरुवर्य कोण?"

"माझा सर्व विषयांचा अभ्यास माझ्या वडिलांजवळ झाला." कमला म्हणाली.

"आपलं वय काय?" नारायण भट्टाने थोडे धाडस करून विचारले.

"बावीस वर्षे!" कमला म्हणाली.

"तुम्ही अशा तऱ्हेने पडदा बांधून कोणाच्या दृष्टीस पडल्याशिवाय बसण्याचे कारण असेल की काही तरी?" नारायण भट्टाने पुन्हां धाडस एकवटून विचारले.

"तो माझा नियम आहे!" कमला म्हणाली.

नारायण भट्टाने काही वेळ विचार करून एका ताडपत्रावर कोणतातरी श्लोक लिहून

तो पडद्या पलीकडे टाकीत विचारले–"या श्लोकाचा अर्थ सांगता का?"

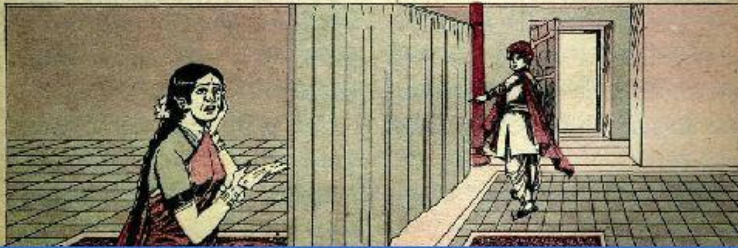
कमला ओक्साबोक्सी रडत म्हणाली–"मी हार मानते! माझ्याशी लग्न करा."

नारायण भट्ट आपल्या आसनावरून उठत म्हणाला–"ते मात्र अशक्य आहे!" आणि तेथून निघून गेला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले–"राजा! नारायण भट्टाने बरोबरीचे पांडित्य असलेल्या त्या तरुण स्त्रीने हार मान्य केली तेव्हां तिच्याशी लग्नाला तयार व्हायचे सोडून तिला नकार कां दिला? याचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिलें नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"नारायण भट्टाने कमला आंधळी असल्याचे ओळखले. त्याने तिचा पराभव केला असे नाही म्हणतां येणार. गूढ कोड्यांसारख्या प्रश्नाची जिने सहज हंसत हंसत उत्तरे दिली, ती एखाद्या श्लोकाचा अर्थ सांगू शकली नसेल, असे नाही मला वाटत. ती श्लोक वाचू शकली नाही आणि ताबडतोब हारल्याचे कबूल करून रडू लागली म्हणजे ती आंधळी होती हे न कळण्या इतका नारायण भट्ट खुळा नव्हता. ती गोष्ट कळावी म्हणूनच त्याने प्रथम तिच्या गुरूचे नाव व तिच्या वयाची चौकशी केली होती. बापालाच गुरु व्हावे लागले याचे कारण तिचे ते गुपित आणखी कोणाला कळू नये हेच होते. तिचा विद्याभ्यास संपल्यावर फार काळ मुलीला घरी ठेवून घेणे बापाला बरे वाटत नव्हते. हे तिच्या वयावरून कळले. एका आंधळीशी लग्न करायला मनाची तयारी नसल्यामुळे आणि तिला आपण खरोखरी जिंकले असल्याची खात्री न झाल्यामुळे सुद्धा नारायण भट्ट तिच्याशी लग्न करायला तयार झाला नसावा."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

इंद्रजालविद्येने विवाह

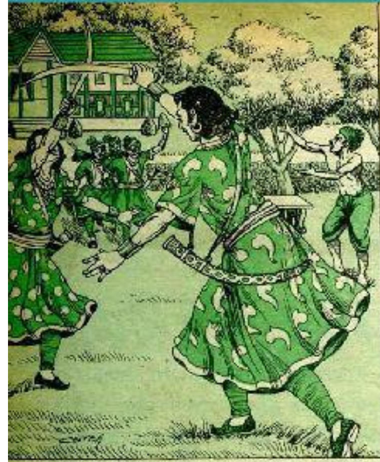
समतट देशाचे साम्य महाराज यांना श्रावस्ती नावाचे एकुलते एक कन्यारत्न होते. ती आपल्या सखींबरोबर तप्तिका नदींत जलक्रीडेला गेली असतां मालागडचा युवराज माल्य आणि अवंतिका नगरीचा युवराज अवंत आपापल्या घोड्यावर बसून नदीच्या किनाऱ्या किनाऱ्याने आले.

श्रावस्तीचे अपूर्व सौंदर्य पाहून दोघे राजकुमार जागच्या जागी थबकले. तिच्याशी लग्न करण्याची इच्छा दोघांच्या मनात उत्पन्न झाली. त्यांनी श्रावस्तीच्या विषयी सर्व माहिती कळल्यावर समतट राजाला जाऊन भेटण्याचे ठरविले. दोघे पुरुष तिच्याकडे निर्भयपणे पहात असलेले ओळखून राजकन्या श्रावस्ती गोंधळली आणि पालखीत बसून आपल्या सखींबरोबर राजवाड्यात निघून गेली. दोघे राजकुमार तिच्या पाठोपाठ राजवाड्यात दाखल झाले.

मालागडचे राज्य समतट राज्याच्या पश्चिमेकडील हद्दीला लागून होते. तेथील राजा मालव्य हा क्रूर आणि युद्धपिपासू म्हणून प्रसिद्ध होता. त्याचा मुलगा बापासारखाच क्रूर, महत्वाकांक्षी व गर्विष्ठ होता. त्याने आपल्या पहिल्या बायकोला लग्नाच्या दुसऱ्याच दिवशी तलवारीने ठार केले होते. ती त्याच्या म्हणण्याप्रमाणे वागली नाही, म्हणे. आतां तो दुसरे लग्न करण्याच्या हेतूने वधू शोधनार्थ निघाला होता. बापलेक दोघे फार मोठे शिवभक्त होते.

अवंतिका समतट राज्याच्या उत्तरेला होती. तेथील राजा पराक्रमी व वैभव संपन्न असूनही दयाळू आणि गुणवान असा एक सज्जन राजा होता. त्याचा मुलगा अवंत हा सर्व तऱ्हेने बापासारखाच धर्मभीरू व अविवाहित होता.

श्री ए. सी. सरकार, जादूगार

दोघे राजकुमार राजधानीत आल्याचे कळताच श्रावस्तीचा बाप महाराज साम्य दोघांना सामोरा गेला.

माल्य महाराजांना म्हणाला–"मला तुमच्याशी एका अत्यंत आवश्यक अशा कामाबद्दल बोलावयाचे आहे."

त्याचे बोलणे पुरे होते न होते तोंच अवंत म्हणाला–"महाराज! मला आपल्याशी एका अगत्याच्या विषयासंबंधी बोलावयाचे आहे."

साम्य महाराज शांतपणे त्यांना म्हणाला–"तरुण मंडळींनो! तुम्ही दोघे कोठून दुरून आला असाल, दमला असाल. माझे आतिथ्य स्वीकारून काही दिवस थोडी विश्रांती घ्या. सावकाश बोलू या. मी तुमच्याशी अवश्य बोलेन. थोडा धीर धरा."

त्याने खूण केल्यावरोबर त्याच्या सेवकांनी दोघां राजकुमारांना बोलावून नेले. त्या दोघांची राहण्याची व्यवस्था निरनिराळ्या महालात करण्यात आली होती.

दुसऱ्या दिवशी उजाडल्यावर अवंत अतिथिगृहासमोरच्या उद्यानात हिरव्यागार गवताच्या गालिच्यावर फिरत असतां माल्य एकाएकी आपली तलवार उपसून त्याच्यावर धावला. खड्गयुद्धांत अवंतदेखील प्रवीण होता. त्याने आत्मसंरक्षणासाठी तलवार उपसली आणि दोघांचे द्वंद्वयुद्ध सुरू झाले.

ते पाहून शेजारीच काम करीत असलेला माळी मोठ्याने ओरडून रक्षकांना हाका मारू लागला. त्याचा आवाज ऐकून राजाचे शिपाई व अधिकारी धावले. त्यांनी दोघां राजकुमारांना दूर केले आणि त्यांचे द्वंद्व थांबविले. रक्षकांच्या नायकाने माळ्याला विचारले–"हे द्वंद्व कसं काय झालं रे?"

माळ्याने अवंतकडे खूण करून म्हटले–"हे सरकार गवतावर हिंडत होते तेव्हां हे दुसरे सरकार ह्यांच्या अंगावर धांवले."

"सरकार! असे कां केलेत?" रक्षकदलाच्या नायकाने माल्यला विचारले.

"राजकन्येला प्रथम मी पाहिले. तिच्याशी लग्न करावे असे प्रथम मला वाटले. [illegible] म्हणायला याने कां पुढे यावे?" माल्य रागाने म्हणाला.

"चौकशी झाल्यावर आमचे महाराजच काय तो निर्णय करतील. तोंपर्यंत आपण दोघांनी स्वतःला आवरावे." असे सांगून नायकाने रक्षकदलाच्या शिपायांना जागोजागी नेमून सावध रहायला सांगितले.

राजकन्या श्रावस्ती नदीवरून परत आली त्याच वेळी तिने नदीवर घडलेले वृत्त आईवडिलांना येऊन सांगितले. राजाने अतिथिगृहाच्या जवळपास आपले हेर नेमले होते. त्यांच्याकडून राजाला अतिथि गृहासमोर घडलेले वृत्त राजाला कळलेच होते.

राजाने माल्य व अवंत दोघां राजकुमारांना एकामागून एक निरनिराळे बोलवून आपल्या मंत्रणागृहात त्यांच्याशी जे बोलावयाचे होते ते विचारून घेतले.

तो अवंतला म्हणाला–"मुला! तू माझ्याशी काही महत्वाच्या विषयासंबंधी बोलावयाचे आहे, असे म्हणाला होतास?"

"महाराज! आपली कृपा झाली तर आपल्या राजकन्येशी विवाह व्हावा अशी माझी इच्छा आहे. तिला मी पाहिले त्याच वेळी मनाने वरले. मी अवंतीचा होणारा राजा, महाराज अविनाश यांचा मुलगा आहे. माझे नाव अवंत असे आहे." अवंत म्हणाला.

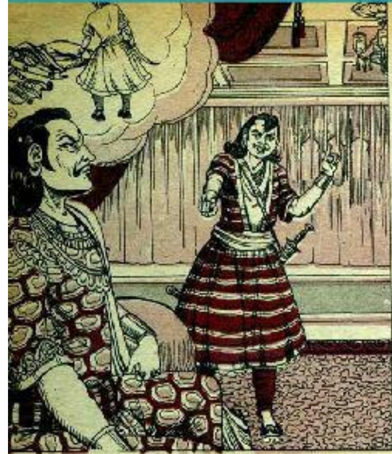

साम्य महाराज स्मित करून म्हणाले–"मला थोडा विचार करू दे. काही निर्णय होईपर्यंत माझा अतिथी म्हणून रहा."

अवंत निघून गेल्यावर राजाने माल्याला बोलावून विचारले–"तुला काही अत्यावश्यक असे माझ्याशी बोलावयाचे आहे, असे म्हणाला होतास नाही का?"

"माझे नाव माल्य. मी मालागडचे महाराज मालव्य यांचा युवराज आहे. आपल्या राजकन्येचे सौंदर्य पाहून तिच्याशी लग्न करण्याच मी विचार केला आहे." माल्य म्हणाला.

राजा म्हणाला–"होय! दुसऱ्या राजकुमाराने सुद्धा त्याच इच्छेने तो आला असल्याचे मला सांगितले आहे."

"राजा! आपण राजकन्येशी माझा विवाह करून दिलाच पाहिजे. काय वाटेल ते होवो मी आपली ही इच्छा पुरी करू शकेन." माल्य उर्मटपणे म्हणाला.

"विचार करून निर्णय करायला मला थोडी सवड देशील की नाही? माझा अतिथी म्हणून रहा." साम्य महाराज म्हणाले.

राजाचे शिपाई समोर आले. अतिथि-गृहात जाण्याशिवाय दुसरा मार्ग नाही हे माल्यने ओळखले आणि निघून गेला.

साम्य महाराज विचारात पडले. दोघां राजकुमारांनी राजकन्येला मागणी घातली होती. दोघे योग्य वरच होते. परंतु अवंत-च्या बोलण्यावागण्यात काही गैर दिसले

ऐकले होते आणि माल्यच्या बोलण्या वागण्याशी तुलना करून पाहिली आणि अवंतचा नम्रपणा व सौजन्य पाहून राजा-च्या मनावर चांगला परिणाम झाला. त्याच्याशी श्रावस्तीचे लग्न झाले तर तिचा संसार सुखाचा होईल, असे राजाला वाटले.

माल्यच्या क्रूरपणाविषयी राजाने त्या-पूर्वीच ऐकले होते. प्रत्यक्ष भेटीच्या वेळी त्याचा उद्धटपणा राजाला चांगलाच कळला. या दोघांपैकी कोणाची निवड करावी हा प्रश्न तसाच समोर उभा होता. अवंतशीच राजकन्येचा विवाह व्हावा, असे जरी राजाला वाटत होते तरी माल्यशी वैर करून तसे करणे हिताचे नाही हेदेखील त्याला दिसत होते.

राजाने आपल्या प्रधानाला बोलावून त्याला सर्व सांगून त्यांचा सल्ला विचारला.

सर्व गोष्टी ऐकून घेऊन प्रधान म्हणाला– "महाराज! राजकन्येचा विवाह अवंतशी व्हावा हे सर्व दृष्टीने तिच्या हिताचे आहे. परंतु माल्य राजकन्येसाठी आकाश-पाताळ एक करील. तो व त्याचा बाप डूक धरणाऱ्या नागसापासारखे आहेत. पाहणार नाहीत. म्हणून जे करायचे ते विचार करून केले पाहिजे."

सुचेनासे झाले आहे." राजा म्हणाला.

"थोडा धीर धरावा महाराज! मला एका दिवसाची सवड मिळाली तर मी आपले राजपुरोहित तंत्रशास्त्री यांचा सल्ला घ्यावा म्हणतो. आणखी हा माल्य आणि त्याचा बाप दोघं शिवभक्त आहेत नाही का?" प्रधानान विचारलं.

"होय प्रधान! ते दोघे आपल्यासारखेच थोर शिवभक्त आहेत." महाराज म्हणाले.

"तर मग आपण आपल्या प्रयत्नात नक्कीच यशस्वी होऊ. आपल्या तंत्र-शास्त्र्यांचे इंद्रजाल आपल्याला उपयोगी होतं का पाहिलं पाहिजे." असे सांगून प्रधानाने राजाचा निरोप घेतला.

त्याने तंत्रशास्त्र्याकडे जाऊन सर्व गोष्टी सविस्तर वर्णन करून सांगितल्या आणि विचारले–"या परिस्थितीत तुम्ही आपल्या इंद्रजालविद्येचा उपयोग करून काही मदत करू शकलात तर महाराजांना, देशाला आणि प्रजेला फायदा होईल."

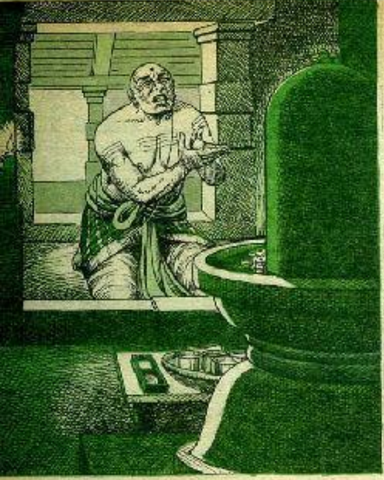
"एका दिवसाची सवड दिलीत तर मी प्रयत्न करून पाहीन." तंत्रशास्त्री म्हणाला.

सुमारे सहा तास काय करावे, याचा एक चित्ताने विचार करीत राहिल्यावर

प्रधानाला जाऊन आपला विचार कळ-विल्यानंतर प्रधानाला अपार आनंद झाला.

तंत्रशास्त्र्याने सांगितल्याप्रमाणे महा-राजांनी माल्यला आणि अवंतला बोलावून विचारले–"मला तुम्ही दोघांनी फार मोठ्या संकटात टाकले आहे. मला तुम्ही दोघे सारखे आहां. तेव्हां मी कोणाला होकार देऊ आणि कोणाला नकार देऊ हे माझे मलाच कळत नाहीसे झाले आहे. दोघांचे कुळ गोत थोर आहे. एकाला होकार दिला तर दुसऱ्याला राग येणार. म्हणून या परिस्थितीत काय करावे याचा निर्णय राजपुरोहित तंत्रशास्त्र्यांनी करावा

पुजा करून देवाचा कौल मागणार आहेत. मग ते आहेना तुम्हा दोघांना मान्य?" त्यानंतर तंत्रशास्त्र्याकडे वळून म्हणाला— "तुम्ही काय करणार आहांत, हे या दोघांना सांगून टाका."

तंत्रशास्त्री उभा राहून सर्वांना नमस्कार करून म्हणाला—"महाराज! मी स्वत: काहीच निर्णय देणार नाही. मी तो निर्णय महादेवावर सोडला आहे. तो निर्णय देईल त्याला तुम्ही सर्व मान्य कराल ना?"

"मला तो निर्णय मान्य आहे." अवंत म्हणाला.

माल्य थोडा विचार करून म्हणाला— "मला तो निर्णय मान्य आहे."

तंत्रशास्त्री रात्रभर देवळातच राहला. शंकराच्या नावाने आपण लबाडी करीत आहो, हे केवढे पाप आहे, यासाठी प्रथमच तो शंकराजवळ क्षमा मागीत होता.

दुसऱ्या दिवशी उजाडल्यावर पानांची तोरणं व फुलांच्या माळा देवळात जागो-जागी बांधून सर्व देऊळ अलंकृत करण्यात आले. त्यानंतर महाराज, माल्य व अवंत आणि राजपरिवार देवालयात आला. तंत्रशास्त्री दोघां राजकुमारांना म्हणाला— "देवाचा निर्णय मान्य असल्याबद्दल देवा-समोर दोघांनी वचनबद्ध झालं पाहिजे."

दोघांनी त्याप्रमाणे देवाला नमस्कार करून प्रतिज्ञा केली.

तंत्रशास्त्र्याने पुठ्ठ्याच्या आगपेटीसारख्या दोन पेट्या बाहेर काढल्या. त्या पेट्यांना कप्पे होते. एका पेटीवर अवंतचे आणि दुसरीवर माल्यचे नाव लिहिलेले होते. तंत्रशास्त्र्याने पेट्यांच्या कप्प्यात काही ठेवलेले नाही हे प्रथम दाखवून त्या पेट्या देवासमोर ठेवल्या. नंतर दोन चिठ्ठ्यांवर राजकन्या श्रावस्तीचे नाव लिहून एकेक प्रत्येक पेटीत ठेवून पेट्या बंद केल्या. नंतर त्याने पाणी मंत्रवून दोन्ही पेट्यांवर आणि दोघां राजकुमारांवर शिपडीत म्हणाला— "महादेवा! कृपा करून आमच्या राज-कन्येला योग्यवर कोण ते सांग!"

काही वेळाने तंत्रशास्त्र्याने माल्यचे नाव लिहिलेली पेटी घेऊन ती उघडली, परंतु तिच्या कप्यांत काहीच नव्हते. त्याचप्रमाणे त्याने अवंतची पेटी घेऊन ती उघडून पाहिली. तिच्या कप्यांत श्रावस्तीच्या नावा-च्या दोन चिठ्ठ्या होत्या.

"महादेवाने राजकन्या श्रावस्तीसाठी युवराज अवंतची निवड केली आहे." तंत्र-शास्त्र्याने जाहीर केले.

राजकुमार माल्यला बोलायला जागाच उरली नाही. त्याने शंकराला लवून नमस्कार केला व त्याचा निर्णय मान्य असल्याचे दर्शवून अवंतला अभिनंदनार्थ आलिंगन केले आणि घोड्यावर बसून स्वदेशी निघून गेला.

अवंतला मंगलवाद्ये वाजवून थाटामाटाने राजवाड्यात नेण्यात आले. फक्त प्रधान मागे राहला आणि तंत्रशास्त्र्याला त्याने विचारले—"शास्त्रीबुवा! इतक्या सहजी इंद्रजालविद्येच्या सहाय्याने तुम्ही हा कठीण प्रश्न सोडविला. परंतु यातले गूढ काय ते नाही कळले मला. सांगतां का जरा?"

"त्या पेट्या जरा लक्षपूर्वक पहा, म्हणजे तुम्हांला त्यांतले गूढ काय ते सर्व कळेल." तंत्रशास्त्री म्हणाला.

मंत्र्याने माल्यचे नाव असलेली पेटी घेऊन खालीवर आजूबाजूला पाहिली.

पेटीच्या दोन्ही बाजूला माल्यचेच नाव होते. अवंतचे नांव दुसऱ्या पेटीवर दोन्ही बाजूला लिहिलेले होते.

मंत्र्याने माल्यचे नाव असलेली पेटी उघडून पाहिली. त्या पेटीचा कप्पा उघडला तेव्हां त्याच्या खालून एक चिट्ठी खाली पडली. त्या चिट्ठीवर श्रावस्तीचे नाव लिहिले होते. कप्पा बाहेर ओढून पाहिले तर त्यात वर एक पोटकप्पा व खाली एक पोटकप्पा होता. त्यांच्या मध्ये एक पुठ्ठा होता. त्याचप्रमाणे अवंतच्या पेटीत सुद्धा कप्प्याला वर व खाली दोन पोटकप्पे होते.

तंत्रशास्त्र्याने केलेल्या जादूचे गूढ प्रधा-नाला कळले. तंत्रशास्त्र्याने अवंतच्या पेटी-

ण्या खालच्या पोटकप्यात पहिल्यानेच श्रावस्तीचे नाव लिहिलेल्या दोन चिठ्ठ्या ठेवलेल्या होत्या. नंतर सर्वांसमक्ष मात्र सर्वांना दाखवून तिच्या नांवाच्या चिठ्ठ्या वरच्या पोटकप्यात ठेवल्या. अवंतच्या पेटीत ती चिट्ठी ठेवतांना पूर्वी ठेवलेल्या दोन चिठ्ठ्या खालच्या पोटकप्यातून पडू नयेत यासाठी बोटांचा आधार दिला होता. नंतर त्याने दोन्ही पेट्या उलट्या करून देवाच्या समोर ठेवल्या. पेट्यांवर आणि खाली नावे लिहिली असल्यामुळे खालची बाजू किंवा वरची बाजू कोठली हे सहजी कळणे शक्य नव्हते. पुन्हां पेट्या उघडून दाखविल्या तेव्हां अवंतच्या पेटीतल्या खालच्या कप्यातल्या दोन्ही चिठ्ठ्या मिळाल्या. मालयच्या पेटीतल्या खालच्या कप्यात चिट्ठीच नव्हती. सर्व पहात असतांना तंत्रशास्त्र्याने दोन्ही पेट्या उलट्या करून ठेवल्या होत्या. परंतु दोन्ही बाजूला नांवे लिहिली असल्याने ती हात चलाखी कोणाच्या ही लक्षात आली नाही. दुसऱ्या वेळी पेट्या उघडतांना दोन्ही पेट्यांच्या वरच्या कप्यात ठेवलेल्या चिठ्ठ्या कप्पे उलटे झाल्यामुळे खाली पडू नयेत यासाठी शास्त्र्याला बोटांचा आधार द्यावा लागला.

"ही हात चलाखी होय?" असे म्हणत प्रधानाने तंत्रशास्त्र्याकडे पाहिले तर तो लहान मुलासारखा ढसढसा रडत होता.

"महादेव मला कसा क्षमा करील? मी त्याचे नांव सांगून केंवढी मोठी लबाडी केली? या पापाला प्राय:श्चित्त नाही. मला देव शिक्षा करणार!" तंत्रशास्त्री म्हणाला.

प्रधान त्याला धीर देत म्हणाला– "मित्रा! तू पाप मुळीच केले नाहीस. तू देवाचे नाव सांगून एका दुष्ट, क्रूर, पापी माणसाच्या हातून एका निरपराध मुलीला वांचविलेस. तू आपल्या राजाला, मातृभूमीला आपल्या राष्ट्राला वांचविलेस. एवढे मोठे पुण्यकार्य केल्याबद्दल देव तुला नक्कीच क्षमा करील. त्याला एवढे कळते!

तें ऐकून तंत्रशास्त्र्याच्या मनाचे समाधान झाले.

चोरबुद्धी

महेंद्रवर्मा नावाचा राजा ज्या राज्याचा राजा होता त्या राज्यात चोरांचा सुळसुळाट फार वाढला. राजाने कित्येक चोरांना कैद करून तुरुंगात डांबून ठेवले. तरी चोऱ्या थांबल्या नाहीत. रंगा नावाचा एक अट्टल चोर होता. राजा त्या चोराला पकडू शकला नाही.

एकदा एक साधू राजाकडे आला. राजा साधूंचा आदर करी. म्हणून राजाने त्या साधूला अत्यंत आदरपूर्वक बोलावून त्याची पादपूजा वगैरे केली आणि त्याच्याजवळ राज्यात चोरांचा सुळसुळाट असल्याचे सांगून त्याचा सल्ला विचारला.

साधू म्हणाला–"राजा! तुझ्या राज्यात रंगा नावाचा एक अट्टल चोर आहे. त्याला तू पकडून तुरुंगात टाकलेस की चोऱ्यामाऱ्या कायमच्या बंद होतील." राजाने त्या साधूला काही दिवस आपले आतिथ्य स्वीकारण्यास विनंती केली. साधूने त्या गोष्टीस होकार दिला. त्यानंतर दररोज लागोपाठ तीन दिवस राजाच्या खजिन्यात चोरी झाली. राजाने ती गोष्ट साधूला कळविली.

"राजा! अरे, हे सर्व काम त्या रंगाचेच आहे. त्या रंगाने येऊन क्षमा मागितली तर त्याला क्षमाच नव्हे तर चांगले मोठे इनामही मिळेल अशी दवंडी पिटव. त्यानंतर पहा, तुला त्याच्याकडून काहीच कष्ट होणार नाही." साधूने सुचविले.

राजाने त्याप्रमाणे दवंडी पिटविली.

दुसऱ्याच दिवशी साधू राजाला भेटला व म्हणाला–"महाराज! क्षमा करा. आपल्या खजिन्यात चोरी करणारा दुसरा तिसरा कोणी नसून मीच आहे. मीच तो रंगा." असे सांगून त्याने आपली साधूची खोटी दाढी व वेष काढून टाकला.

ते पाहून राजा आश्चर्यचकित झाला. रंगाचे चातुर्य कमालीचे आहे, असे त्याला वाटले. दवंडी पिटविल्याप्रमाणे राजाने रंगाला इनाम तर दिलेच, त्याच बरोबर त्याला एक काम देण्याचे ठरवून त्याला एका हुद्यावर नेमले.

काही दिवसांनी राजाने रंगाला एक चिट्ठी देत म्हणाला–"ही चिट्ठी शेजारच्या राजाला नेऊन दे आणि त्याचे उत्तर काय ते आणून मला दे."

रंगा होकार देऊन घोड्यावर बसून निघाला. वाटेत जंगलात त्याला एक म्हातारा दिसला. त्याने रंगाला थांबायला विनंती केली आणि रंगा थांबला.

त्या म्हाताऱ्याने त्याला विचारले–"तुम्ही कोणत्या गावी जातां आहां?"

"शेजारच्या राज्यात जातो आहे." रंगा म्हणाला.

म्हातारा त्याला म्हणाला–"होय का? तर मलादेखील आपल्याबरोबर घोड्यावर बसवून त्या गावी नेता का? मला [illegible] कामासाठी तेथे [illegible] पोचले पाहिजे."

रंगाने त्याला विचारले–"तेथे तुम्हांला काम काय आहे हो?"

"मी आहे गरीब, कित्येक दिवसांपासून मी पैसे जमवून ठेवले आहेत मुलीच्या लग्नासाठी. चार दागिने खरेदी करून आणावयाचे आहेत!" म्हातारी म्हणाला.

रंगाने पापणी लवण्याच्या आंत सुरा दाखविला आणि म्हणाला–"कळलं कळलं! तो पैसा काढ कोठे आहे तो आणि मला देऊन चालू लाग घरच्या वाटेने."

दुसऱ्या क्षणाला झाडीत दबा धरून बसलेले राजाचे शिपाई बाहेर आले व त्यांनी रंगाला अटक केली.

राजाच्या शिपायांनी त्याला धरून राजाकडे नेले. राजा त्याला म्हणाला–"तू चोरी करायचे सोडले असलेस तरी तुझी चोरबुद्धी गेली की नाही हे पाहण्यासाठी मीच ही युक्ती योजली होती. आतां तू आजीवन कारावासातच रहा."

सकाळ आणि संध्याकाळ

दानशील नावाचा एक उदार श्रीमंत एका गावी रहात असे. दानधर्म करण्यात त्याने आपली मिळकत खर्च केली. कोणी त्याच्याजवळ येऊन कर्ज मागे त्याला कर्जरोखे वगैरे काही एक लिहून घेतल्याशिवाय तो कर्जे देत राहला. शेवटी तो स्वतःच एक गरीब म्हणून वारला. त्याचा मुलगा जगदीश यालादेखील गरीबीत दिवस काढावे लागले. कर्जरोखे न लिहून घेतल्यामुळे कोणी कर्जदार कर्ज घेतलेले मानायलाच तयार नव्हता. जगदीशला आपल्या गावावरचा व गावकऱ्यांवरचा विश्वास उडाला व तो गाव सोडून निघाला.

तो एक दिवस व रात्रभर चालत एका जंगलातून उजाडण्याच्या सुमारास एका नदीकाठी येऊन पोचला. नदीकाठी त्याला एक सुंदर वाडा दिसला. चालत वाड्यात गेला तोपर्यंत सूर्योदय झाला होता.

एक मनुष्य त्या वाड्यातून बाहेर धापा टाकीत पळत आला. त्याचे सर्व कपडे फाटले होते. त्याच्या अंगावर मार खाल्याचे वण स्पष्ट दिसत होते. जगदीशने त्या माणसाला विचारले–"काय रे बुवा! असा घाबरून पळत कोठे निघाला आहेस? तुझ्या अंगावर हे वण कसे काय?"

तो मनुष्य क्षणभर श्वास घेतल्यावर मागेपुढे भीतभीत पहात म्हणाला–"माहिती काल नव्हते म्हणून मी त्या वाड्यात पाऊल टाकले. त्या वाड्यात सकाळ आणि संध्याकाळ येतात हे मला माहीत नव्हते." असे सांगून तो पळाला आणि पाहतां पाहतां दृष्टीआड झाला.

जगदीशला तो मनुष्य म्हणाला त्याचा अर्थ काही एक कळला नाही. तो कुतूहल वश त्या वाड्यात शिरला. आंत मोठमोठी दालने, सुंदर दिवे, पडदे, पलंगावर बिछाने

आणि प्रेक्षणीय तसबीरी होत्या. परंतु कोठे माणसाची चाहूल नव्हती. जगदीश त्या वाड्यात खूप हिंडला. कोणी दिसले नाही तेव्हां त्याने सर्वांत आधी ज्या खोलीत पाऊल ठेवला होता त्या खोलीत आला.

"नमस्कार धनी! क्षमा करावी. आज मळभ असल्या कारणाने सूर्योदय उशिरां झाला. म्हणून मला यायला उशीर झाला." असा गोड आवाज ऐकून जगदीश दचकला.

त्याने मान वर करून पाहिले तर दारात एक अपूर्व सुंदरी उभी असलेली त्याला दिसली. तिची सर्व वस्त्रे पांढरी शुभ्र दुधासारखी स्वच्छ होती. तिच्या गळयात एक मोत्यांचा हार चमकत होता. तिच्या हातात मोरपंखांचा एक सुंदर पंखा होता.

"कोण ग बाई तू? इकडे कशासाठी आली आहेस?" जगदीशने तिला विचारले.

"माझे नाव सकाळ! मी या महालात अतिथींच्या सेवेसाठी आले आहे. तेच माझे काम!" असे सांगून तिने पदर खोचला आणि कामाला लागली. तिने सर्व खोल्या व दालने झाडून काढली. चूल पेटवून पंच-पक्वान्नांचे जेवण तयार करून ताटत वाढून आणले. जगदीश आश्चर्यचकित होऊन तिची ती कामे पहात होता.

"जेवण तयार आहे. जेवायला येतां का?" असे सांगून तिने जगदीशला एका मेजाजवळ बोलावून नेले. जगदीशने पोट भरून जेवून घेतले.

जेवणखाण आटोपून जगदीश विडा खात बसला असतां ती त्याच्या करमणुकींसाठी गोड गळयाने गाणे म्हणून नाचू लागली. दुपार झाल्यावर जगदीश विश्रांतीसाठी पलंगावर झोपला तेव्हां ती मोरपंखांच्या पंख्याने त्याला वारा घालू लागली.

जगदीशची झोप मोडली तोंपर्यंत काळोख पडू लागला होता.

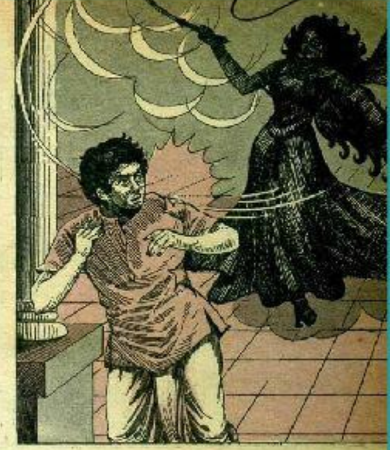
ती जगदीशला म्हणाली—"सूर्यास्त होऊ लागला आहे आतां मी येते. पुन्हां उद्यां उजाडल्यावर येईन."

ते ऐकून जगदीशला [illegible] वाटले तो म्हणाला—"पण तू जाण्याचे कारण काय? नाही गेलीस तर चालणार नाही का?"

"वा हो, संध्याकाळ येऊन मला गिळणार नाही का?" असे सांगून ती घाईघाईने निघून गेली. जगदीश निराश होऊन ती गेली त्या दाराकडे पहात बसला असतां एकाएकी दचकून मागे सरकला. कारण त्याला दारात एक काळीकुट्ट वस्त्र धारण करून एक विक्राळ रूप असलेली एक स्त्री दिसली. तिने जणुकाही कोळशाच्या पाण्यात आंघोळ केली होती. इतकी ती काळी होती. तिच्या गळयात काळया मण्यांची माळ होती. तिच्या हातात एक कोरडा होता

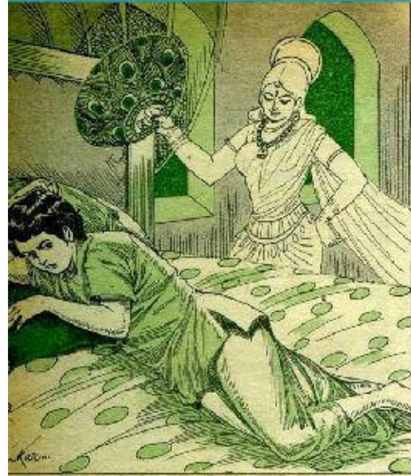
जगदीशला जागच्या जागी बसलेला पाहून ती दांत ओठ चावीत दरडावून म्हणाली—"चरबी चढली आहे वाटते डोक्यात? मी संध्याकाळ येथे येऊन समोर उभी आहे आणि तू लोडाला टेकून बसला आहेस? ये, समोर येऊन उभा रहा!"

तिच्या आवाजात एक तऱ्हेची अधिकार-वाणी होती. तिचा तिरस्कार करण्याची छाती जगदीशला झाली नाही. तो उभा राहला आणि ती होती त्या बाजूला एकेक पाऊल टाकीत चालू लागला.

"पाठ करून उभा राहा!" संध्याकाळ कडाडली. जगदीश पाठ फिरवून उभा राहला. तिने त्याच्या पाठीवर जोराने कोरडा ओढला. त्याच्या पाठीची चामडीच निघाली आणि पाठीची आग होऊ लागली. त्याचा सदरा फाटला. फटक्याचा वण पाठीवर जाड दिसू लागला.

त्याच्या पाठीवरच्या वणातून कळा येत होत्या आणि ती खदखदां हसत म्हणाली—"आत्तांच एवढा घाबरून गेलास तर कसे चालेल? उजाडण्यापूर्वी एकेक करून आणखी तीन फटके खावे लागतील, एकेक प्रहर उलटल्यावर! वेळ कळावा म्हणून तुझ्या पाठीवरचे वणच मला खूण आहेत. माझा स्वभाव विसरभोळा आहे! मी वेळ विसरून गेले तर सकाळ नाही का येणार?

ती आली म्हणजे तिच्या उष्णतेने मी विरघळून नाही का जाणार?"

नंतर संध्याकाळने त्याच्याकडून सर्व घर झाडून धुवून पुसून काढविले. चूल पेटवून घेतली आणि सर्व सैंपाक करवून घेतला. तो चांदीच्या ताटात वाढून घेऊन आल्यावर तिने जेवून घेतले. नंतर ती विडा खात जगदीशला म्हणाली–"आतां माझी करमणूक कर."

जगदीशला गावे लागले व नाचावे लागले. एक प्रहर रात्र लोटल्यावर तिने पाठीवर दुसरा फटका ओढला. नंतर ती त्याला सुया बोचून तो 'हाय हुइ' करू लागला म्हणजे हंसू लागली. दोन प्रहर रात्र उलटल्यावर तिने तिसरा फटका मारला आणि त्याला पंख्याने वारा घालायला सांगून स्वतः पलंगावर झोपली.

नंतर ती जागी झाली तेव्हां जगदीशच्या पाठीवर तीन वण पाहून तीन प्रहर रात्र लोटल्याचे कळल्यावर तिने चवथा फटका त्याच्या पाठीवर ओढला. नंतर काही वेळ जगदीशाचे केस धरून ओढले आणि त्याचे कपडे फाडून त्याला निरनिराळ्या तऱ्हेने त्रास दिल्यावर सूर्योदय व्हायची वेळ झाली तेव्हां म्हणाली–"आतां पुन्हां सूर्यास्त झाल्यावर येईन. नाही तर मरणच!" असे घाईघाईने म्हणत ती पळाली.

ती गेल्यावर थोड्या वेळाने सकाळने येऊन त्याला आदरपूर्वक नमस्कार केला. तिने आल्याबरोबर जगदीशाच्या पाठीवरचे वण पाहून आपल्या मोरपंखाचा पंखा त्यांवर हलक्या हाताने फिरविला आणि आश्चर्य म्हणजे की सर्व वण नाहीसे झाले. नंतर तिने घर झाडून स्वच्छ केले आणि उत्तम सैंपाक करून चांदीच्या ताटात जेवण वाढून आणले. जगदीश जेवून खाऊन विश्रांती घेण्यासाठी पलंगावर झोपल्यावर ती पंख्याने वारा घालीत जवळ बसली.

झोपेचे सोंग करून पडून राहलेला जगदीश एकदम उठून बसला आणि म्हणाला–"पाणी प्यायला!"

तिने [illegible] तेथेच [illegible] ठेवून दिला आणि पाणी आणायला गेली. जगदीशने ती संधी साधून पंख्यातला एक मोर पंख काढून बिछान्याखाली लपवून ठेवला.

सूर्यास्ताची वेळ झाल्यावर सकाळ निघून गेली. थोड्या वेळाने संध्याकाळ आली. पहिल्या दिवसासारखा तिने जगदीशच्या पाठीवर एक कोरडा ओढला आणि त्याच्याकडून लहान मोठी सर्व कामे करवून घेतली. दुसरा प्रहर सुरू होण्यापूर्वी तिने जगदीशच्या पाठीवर आणखी एक कोरडा ओढला आणि तिसरा प्रहर सुरू होण्यापूर्वी तिसरा कोरडा ओढून ती पलंगावर झोपली.

जगदीशने बिछान्याखालचा मोरपंख काढून तिसऱ्या वणावर तो फिरविला. त्याबरोबर तो वण नाहीसा झाला.

चवथा प्रहर सुरू होण्यापूर्वी संध्याकाळ जागी झाली व कोरडा घेऊन म्हणाली–"ही शेवटची प्रहर आहे, नाही का?"

"तुला बराच विसर पडलेला दिसतो आहे! आतां तर दुसरा प्रहरच संपला आहे! पाहिजेतर माझ्या पाठीवरचे वण मोजून पहा." असे सांगून त्याने आपल्या पाठीवरचे वण दाखविले."

"तरमग आणखी एक प्रहर झोपायला हरकत नाही." असे सांगून तिने जगदीशच्या पाठीवर आणखी एक कोरडा ओढला आणि पुन्हा झोपली. संध्याकाळची झोप मोडली तेव्हां सूर्योदय झाला होता. तोंपर्यंत सकाळने देखील वाड्यात प्रवेश केला होता.

तिला पाहतांच संध्याकाळ मोठ्याने ओरडली आणि बाहेर पळू लागली. परंतु सूर्यकिरणे तिच्या अंगाला लागतांच तिचे सर्व अंग विरघळून गेले.

"मी तरी आतां येथे कशाला राहू? ती येत होती म्हणून मीसुद्धां येत होते" असे म्हणत सकाळसुद्धां निघून गेली.

त्याच्याजवळ जो मोरपंख होता त्याच्या सहाय्याने जगदीश लोकांचे रोग, जखमा वगैरे बरे करून खूप पैसे मिळवू लागला. नंतर त्याने एका सुदर मुलीशी लग्न करून आपला संसार थाटला.

सवतीचा वाटा

फार पूर्वी बगदाद शहरात एक श्रीमंत व्यापारी रहात असे. त्याची बायको फार सुंदर होती आणि पतीला आपले दैवत मानून नेहमी त्याच्या सेवेत लीन होती. त्यांचे परस्परांवर प्रेम होते. म्हणून दोघं परस्परांच्या आवडी निवडीची फार काळजी वहात असत.

त्या बाईचा नवरा प्रत्येक महिन्यातला एक पंधरवडा गावात रहात नसे. व्यापारासाठी परगावी जात असे. ते पंधरा दिवस तो कोठे जाई. काय खाई, कोठे राही, यापैकी काही एक त्या बाईला माहीत नव्हते व तिने कधी ते त्याला विचारले देखील नाही. तो पंधरवडा भर घरी राही तेव्हां बायकोला कोणत्याही गोष्टीची उणीव भासू देत नसे. त्याच्या प्रेमात काही अंतर आल्याचे बायकोला कळत किंवा भासत नसे. बायकोला शारीरिक किंवा मानसिक कोणत्याही प्रकारचा कष्ट होऊ नये याची तो काळजी वहात असे. म्हणून तिने कधी नवऱ्याला एका शब्दाने देखील, तो पंधरा दिवस कोठे जातो, म्हणून विचारले नाही. नवरा स्वतः कधी त्याविषयी चुकून सुद्धा बोलत नसे. परंतु बायकोला, त्याविषयी कळावे, याची हुरहुर लागली होती.

असेच बरेच दिवस गेले. नवऱ्याच्या वागणुकीत काही फरक पडला नाही. तो दर महिन्यात एक पंधरवडा बाहेर राही आणि एक पंधरवडा घरी राही. तो पंधरवडाभर बायकोशी इतक्या प्रेमाने वागे की तिला नवऱ्याला तो कोठे जातो हे विचारण्याचे धाडस होत नसे. पण तिच्या मनाची हुरहुर मात्र थांबेना.

शेवटी नवऱ्याचे ते गुपित जाणून घेण्याची इच्छा आणि तो कोठे जातो, कोठे राहतो हाच एक विचार तिच्या मनात दिवसेदिवस [illegible] गेला. म्हणून तिने [illegible] विश्वासातल्या एका वृद्ध स्त्रीला सर्व गोष्टी समजावून सांगून व तिला खर्चासाठी आवश्यक पैसे देऊन नवऱ्याच्या त्या गुपिताची माहिती काढून आणायला सांगितले. त्या वेळी नवरा गावात नव्हता.

काही दिवसांनी ती म्हातारी परत आली आणि तिने व्यापारी ज्या गावात पंधरा दिवस जाऊन राही, त्या गावी त्याची आणखी एक लग्नाची बायको असल्याचे व तिच्याबरोबर तो तितक्याच प्रेमाने वागत असल्याचे सांगितले.

व्यापाऱ्याच्या बायकोने त्या म्हातारीला इनाम देऊन तिचे आभार मानले आणि ती गोष्ट तिने कोणाजवळ बोलू नये असे बजावून सांगितले. ती बातमी कळल्यापासून तिच्या मनात सवतीमत्सर वाढत गेला. तिला नवऱ्याचा राग आला की त्याने इतके दिवस त्या गुपिताविषयी चकार शब्दसुद्धा कसा काढला नाही. परंतु नवऱ्याने कधी तिच्यावरच्या प्रेमात अंतर येऊ दिले नाही. म्हणून तिला त्याविषयी नवऱ्याला विचारणे बरोबर वाटले नाही. त्याचे गुपित बायकोला कळल्याचे पतीला देखील माहीत झाले नाही.

असाच काही काळ गेला. तो व्यापारी एकाएकी हृदयक्रिया बंद पडल्याने मरण पावला. त्याला मूलबाळ नसल्यामुळं त्याची सर्व इस्टेट त्याच्या नातेवाइकांना मिळाली. त्याच्या बायकोला फक्त पोटगी मिळाली.

पतिमरणाचे दुःख थोडे ओसरल्यावर व्यापाऱ्याच्या बायकोला आपल्या सवतीची आठवण झाली. तीसुद्धा तिच्यासारखीच आपल्या नवऱ्याची बायको आहे. तिला देखील आपल्यासारखेच त्याने सुखी केले असणार. म्हणून तिचा देखील वाटा आपल्याचसारखा नवऱ्याच्या इस्टेटीत आहे. त्यांनी परस्परांची तोंडदेखील पाहिलेली नव्हती. तरी तिने धर्माला साक्षी ठेवून आपल्या वांटयाला आलेल्या इस्टेटीपैकी अर्धाभाग सवतीच्या नावे लिहून एक पत्र त्या वृद्ध स्त्रीच्या हाती सवतीकडे पाठविले. ते पत्र असे होते.

"धाकटे! आपली भेट कधी झाली नाही. आपल्या पतीने तुझ्याशी लग्न झाल्याचे मला सांगितले नाही. तरी तुझ्याबरोबर त्याने संसार थाटल्याचे मला कळले. परंतु मी मला कळल्याचे त्यांना मी कळू दिले नाही. आतां ते या जगाचा कायमचा निरोप घेऊन गेले आहेत. म्हणून माझ्या वांटयाला त्यांच्या इस्टेटीतला जेवढा भाग आला आहे त्याच्या अर्ध्यावर तुझादेखील अधिकार आहे. मी तो तुला पाठवीत आहे, तो तू स्वीकार कर. माझ्या पतीचे तुझ्याशी झालेल्या विवाहाचे गुपित तू, मी, ही वृद्ध स्त्री आणि अल्लाशिवाय आणखी कोणास माहीत नाही."

आणखी काही दिवसांनी त्या वृद्ध स्त्रीने त्या पत्राचे उत्तर आणून दिले, ते असे :

"ताई! माझ्या त्यांच्या संबंधविषयी सर्व कळले असूनही तू कोणाला सांगितले नाहीस, हा तुझा थोरपणाच आहे. तसेच तुझे औदार्यही थोर आहे. परंतु तुझ्या वाटयातला अर्धा भाग न्यायाने माझा नाही. कारण ते जाण्यापूर्वी आम्ही घटस्फोट घेतला. मी त्यांची बायको नाही. तेव्हां तू माझा सवत म्हणून नाही तर धाकटी बहीण म्हणून स्वीकार कर. आपण दोघी पुढील आयुष्य बहिणीबहिणी म्हणून घालवू."

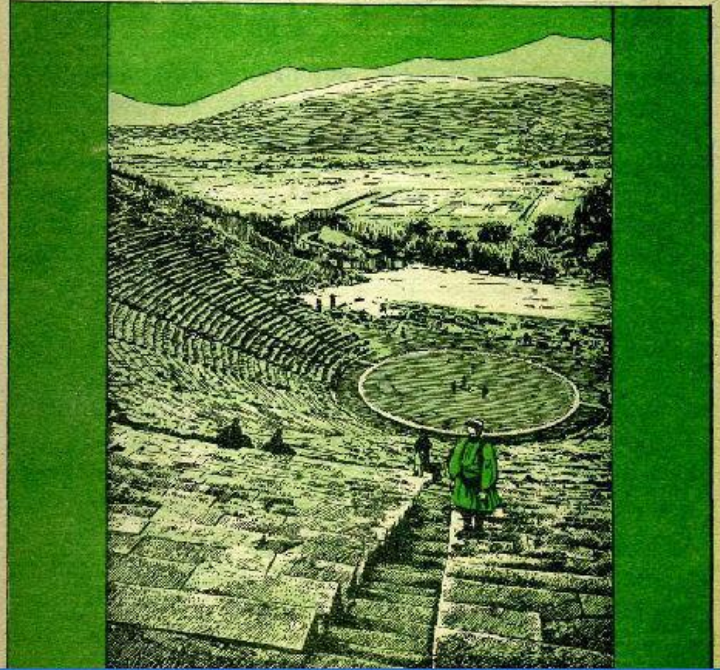
ते पत्र वाचून व्यापाऱ्याची बायको आश्चर्यचकित झाली. दोघांचे परस्परसंबंध त्यानंतर सख्ख्या बहिणीसारखे वाढले.

१५३. प्राचीन ग्रीक नाटचगृह

एपिडोरस नजीक एक प्राचीन नाटचगृह पोलिक्लिटस या नावाच्या एका शिल्पकाराने निर्मिले होते. चित्रातल्या वर्तुळाकार रंगभूमीवर नट उभे रहात. या नाटचगृहात १६००० प्रेक्षकांना बसण्याची सोय होती. या नाटचगृहाच्या निर्मीतीचे विशेष हे की नट दूर असून ही त्यांचे संभाषण प्रेक्षकांना चांगले ऐकू येत असे.

ऐटीचे मोल

एका गावी शंकर नावाचा एक तरुण युवक रहात असे. त्याचे लग्न नवीनच झाले होते. बायको माहेरी गेली होती आणि दिवाळसणासाठी त्याला सासुरवाडी जायचे होते. बघणाऱ्यांना कोणी मोठा माणूस येतो आहे असे वाटावे म्हणून शंकरने घोड्यावर बसून जायचे ठरविले. त्यासाठी त्याने एक भाड्याचे घोडे ठरवून घेतलं. घोड्यावर बसून सामान्य माणसासारखं जाऊन कसे चालेल? सरदार घराण्यातल्या माणसासारखं जायचे ठरवून त्याने उंची रेशमी कपडे घालून एक फेटा बांधला आणि त्याला समोर तुरा लावला. अशी तयारी करून तो सासुरवाडला निघाला.

परंतु घोडे स्वाराच्या म्हणण्याप्रमाणे वागणारे नव्हते. शंकरला तरी घोडस्वारीचीसंवय कोठे होती? म्हणून मोठ्या कष्टाने काही अपघात घडल्याशिवाय शंकर सासुरवाडच्या गावापर्यंत पोचला तोंपर्यंत संध्याकाळ झाली होती. रात्री काळोखात आपला पोशाख कोणाला दिसणार? तेव्हां उजाडल्यावरच जायचे ठरवून शंकरने गावाबाहेरच धर्मशाळेसारख्या दिसणाऱ्या घरात उतरायचे ठरविले. त्या घराच्या बाहेरच्या ओसरीत एक जण फाटके व मळके कपडे घालून बसलेला होता. तो होता एक भिकारी.

शंकरने त्याला विचारलं–"काय हो या धर्मशाळेचा मालक कोण आहे?"

"आणखी कोण? मीच!" तो भिकारी म्हणाला.

"तरमग मला आजची रात्रभर या धर्मशाळेत उतरू द्याल का?" शंकरने त्या भिकाऱ्याला विचारलं.

भिकाऱ्याने बराच विचार केल्यासारखं करून म्हटले–"हो. रहायला काही हरकत नाही. परंतु एक अट आहे. तू गावात जाऊन माझ्यासाठी भीक मागून आणली पाहिजेस. तुलादेखील खायला हवेच की नाही?"

"पण मला भीक कशी मागता येईल?" शंकरने त्याला विचारले.

"ती काय अशी मोठी ब्रह्मविद्या आहे का? हे कपडे घालून गेलास तर तुला कोणी भिक्षा घालणार नाही. माझे फाटके कपडे घालून गेलास आणि "आई! गरीबाला एक घास वाढा!" म्हणत चार घरे फिरलास तर खूप भिक्षा मिळेल. दोघांची पोटे भरतील. रात्रभर तू येथे रहा. सकाळी आपले कपडे घालून, घोड्यावर बसून तू जा."

शंकरने आपले कपडे काढून ठवले आणि त्याचे फाटके कपडे घालून आणि त्याची झोळी खांद्याला टांगून भीक मागायला निघाला. दोनतीन घरांसमोर जाऊन त्याने भिकाऱ्याने सांगितल्याप्रमाणे "आई! गरिबाला एक घास वाढा!" म्हटले. भीक मिळते आहे असे कळल्यावर त्याची हिंमत थोडी वाढली. आणखी चार घरे फिरला. झोळी भरू लागल्याचे पाहून त्याला आश्चर्य वाटले. भिकाऱ्यांना पोटभर खायला मिळते हे त्याला त्या वेळेपर्यंत माहीत नव्हते.

त्या उत्साहात तो देहभान विसरून आपल्या सासुरवाडच्या घरासमोर येऊन म्हणाला–"आई! गरिबाला घास वाढा!"

तो आवाज त्याच्या सासूने व बायकोने ओळखला. ती बाई घाईघाईने बाहेर धावली आणि पाहते तर तिचा जांवईच होता तो.

"अहो, हे काय हो! हे कपडे काय, ही झोळी काय आणि भिक्षा मागतां आहां हे काय? असं घडलं तरी काय एकाएकी?" तिने विचारलं. आईचा चढलेला आवाज ऐकून मुलगी बाहेर धावत आली आणि दोघींनी शंकरला घरात बोलावून नेले.

शंकरचा पूर्ण पाणउतारा झाला. त्याने सासुरवाडी केवढ्या ऐटीत व थाटात एखाद्या सरदारासारखं यायचे ठरवून केवढी तयारी केली होती आणि त्याला भिकाऱ्या-सारखं यावं लागलं! ही काय बुद्धी झाली आपल्याला? त्याला काय बोलावं काय करावं, हेच सुचेना.

"काय सांगू आता? मी जरीचा रेशमी पोशाख करून फेटा बांधून तुरा लावून घोड्यावर बसून निघालो होतो. वाटेत चोरांनी मारहाण करून माझ्या अंगावरचे

घोडं घेऊन गेले. काळोख पडला म्हणून, नाहीतर चोरांना असा हात दाखविला असता की!" शंकर फुशारक्या मारीत म्हणाला.

सासूने जावयावर आलेल्या प्रसंगाबद्दल त्याचं सांत्वन करून धीर दिला. नंतर आंघोळ करायला सांगून त्याला चांगले कपडे घालायला दिले. शंकर जेवून खाऊन झोपला. परंतु त्याला झोप लागली नाही. घोड्याची आणि कपड्यांची फिकीर लागली होती त्याला. सर्वांना झोपा लागल्यावर शंकर उठला आणि धर्मशाळेकडे धावला. धर्मशाळेचा मालक आपल्या विषयी काय विचार करीत असेल त्याला काय उत्तर द्यायचे वगैरे गोष्टींचा विचार करीत तो धर्मशाळेत आला. पण तेथे होते कोण? तो भिकारी नव्हता, घोडं नव्हतं की रेशमी कपडे नव्हते. भिकाऱ्याने, झोपून उठल्यावर त्या दिवशी कोणा चांगल्या माणसाचं तोंड पाहिलं होतं, म्हणून त्याला एवढी मोठी भिक्षा मिळाली असा विचार केला असावा.

अदृष्ट दैवता

फार पूर्वी चीनमधील एका गावी वांग नावाचा एक गरीब शेतकरी रहात असे. त्याला आपला म्हणेल असा कोणी नातेवाईक नव्हता. वाडवडिलांची दीड एकर जमीन काय ती होती. वांग शेती करून स्वतःच्या खर्चापुरते पीक काढून चार पैसे शिलकेत टाकीत होता.

वांगच्या शेताला लागून थोडी पडीत जमीन होती. ती जमीन घेऊन आपल्या जमिनीबरोबर नांगरून काढल्यास चांगला फायदा होईल असे वांगला वाटत होते. ती जमीन एका सावकाराची होती. तो सावकार चांगला श्रीमंत होता. त्याने कित्येक शेतकऱ्यांना कर्ज देऊन त्यांच्या जमिनी गहाणखत करून आपल्याकडे ठेवून घेतल्या होत्या व मुद्दल आणि व्याज न फेडू शकल्याचे कारण सांगून त्याने त्या जमिनी आपल्या नावी करून घेतल्या होत्या. ती पडीत जमीन अशीच लुबाडलेली कोणाची तरी जमीन होती.

एके दिवशी वांग त्या सावकाराला जाऊन भेटला आणि ती पडीत जमीन विकत मागितली. तो वांगच्या शेताला लागून असल्यामुळे तो घेत असल्याचे कळल्यावर सावकाराने खूप वाढवून किमत सांगितली.

परंतु वांगजवळ तितके पैसे नव्हते. सावकाराने किमत सांगितली त्याच्या अर्ध्या किमती एवढीच रक्कम होती. म्हणून अर्ध्या किमतीचा कर्जरोखा लिहून घेतला. वांगने जमीन आपल्याला विकल्याचे लिहून द्यायला सांगितले तेव्हां सावकार म्हणाला– "बाकी रक्कम दिलीस म्हणजे विक्रीखत लिहून देईन."

वांगने जास्त आग्रह केला नाही आणि ती पडीत जमीन विकत घेतल्याच्या आनंदात वांग घरी गेला.

काही दिवसांनी आपल्याकडून विकत घेतलेल्या जमिनीत वांग काय करतो आहे हे पाहण्यासाठी सावकार त्या पडीत जमिनीच्या बाजूला गेला. त्यावेळी वांग जमीन नांगरीत होता आणि सावकाराला आपली जमीन ओळखतां आली नाही. कारण त्या जमिनीचे रूपच पूर्णपणे पालटले होते.

सावकार वांगकडे तो नांगरीत असता पहात होता. तेवढ्यात नांगराच्या फाळाला काहीतरी लागलं आणि नांगर थांबला. वांगने नांगर सोडून फावड्याने ती जागा खणली तर तेथे सोन्याचे दोन तांब्े सांपडले. ते फार जुने ऐतिहासिक काळातले होते. अदृष्ट देवता कोणाला मदत करायचे ठरवी ते[illegible] अशी अकस्मात मदत करते, अशी समजूत त्या काळात होती. ती गोष्ट वांगला माहीत नव्हती, परंतु सावकाराला माहीत होती. म्हणून सावकार म्हणाला– "हे तांबे माझे आहेत. परंतु वांग त्या गोष्टीस कबूल झाला नाही तेव्हां दोघे न्यायाधिशाकडे गेले.

वांगने सावकाराकडून पडीत जमीन विकत घेतली असल्याचे आणि ती जमीन नांगरीत असतां ते तांबे मिळाल्याचे वांगने न्यायाधिशालां सांगितले.

तेव्हां सावकार न्यायाधिशाला म्हणाला– "प्रभो! हा माणूस लबाड आहे. ती जमीन माझीच आहे. मी ही त्याला कधीच विकली नाही. याच्याकरवी मी ती जमीन नांगर[illegible] देवतेने या रूपे माझ्यावर कृपा केली. वांग लोभाने हीं त्याची असल्याचे सांगतो आहे.

वांग म्हणाला–"प्रभो! ही जमीन मी या सावकारांकडून विकत घेतली आहे हो!"

"त्याला काही प्रमाण आहे का?" न्यायाधिशाने वांगला विचारले. वांगला उत्तर सुचेना. त्याने घडलेली गोष्ट जशीच्या तशी न्यायाधिशाला सांगितली.

न्यायाधिशाला सावकाराची लबाडी कळली. परंतु त्याने वरकरणी तसे काहीच दर्शविले नाही आणि म्हणाला–"अदृष्ट देवतेने सावकारालाच वर दिला, तेव्हां ती भांडी त्याचीच आहेत." असा निवाडा सर्वांसमक्ष सांगून दोन्ही तांबे न्यायाधिशाने सावकाराला देवविले. व्यापारी आनंदाने तांबे घेऊन घरी गेला.

वांग तो न्याय नसून अन्याय आहे असा विचार करीत थक्क होऊन न्यायाधिशाला म्हणाला–"प्रभो! ते तांबे गेले, तर गेले न्यायाप्रमाणे जमीन तरी माझीच असल्याचे नको का सांगायला?"

"होय रे बाबा! थोडा धीर धर!" असे सांगून न्यायाधिशाने वांगला त्याच्या घरी पाठविले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी न्यायाधीश काहीं शिपायांना घेऊन सावकाराच्या घरी आला आणि सावकाराला अटक केली. ती बातमी थोड्याच वेळात गांवभर पसरली आणि सारे गाव तेथे जमले.

"लखू! सकाळी आंबोणात घालून हे औषध म्हशींना देत जा." असे सांगून औषधाची किंमत म्हणून दोन रुपये घेतले.

अशा तऱ्हेने दररोज दोन दोन रुपये देऊन लखुअण्णा औषध आणून म्हशींना घालू लागला. परंतु म्हशी वाळत चालल्या होत्या. तेव्हां लखुअण्णा एके दिवशी शास्त्रीबुवांना जाऊन म्हणाला–"काय हो, शास्त्रीबुवा! दररोज दोन रुपये घेऊन औषध देतां आहां, परंतु तुमच्या औषधाचा परिणाम काहीच होत नाही की हो!"

शास्त्रीबुवा शांतपणे म्हणाले–"असं पहा, हल्ली पावसाळा आहे ना, मुळ्या व पानांत पाणी जास्त शिरते. म्हणून त्यांच्या औषधांचा परिणाम सावकाश होतो."

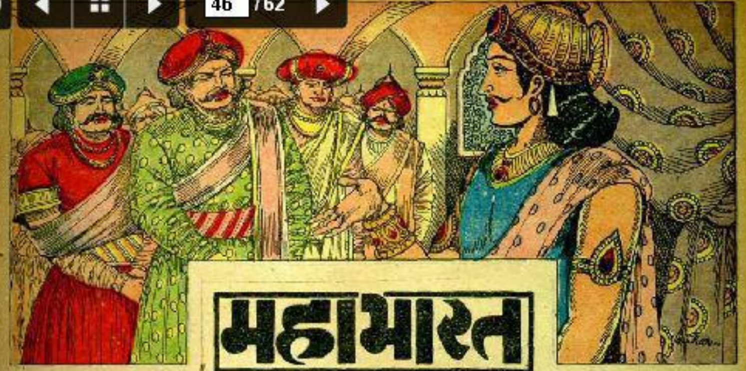
ते ऐकून लखुअण्णा चिडला. तो गावच्या पाटलांकडे गेला आणि फिर्याद नोंदविली की शास्त्रीबुवांनी दररोज माझ्याकडून दोन रुपये घेतले व रंगवलेले पाणी देऊन मला औषध सांगून फसविले. औषधाला गुण पडला नाही हे विचार-त्यावर शास्त्रीबुवांनी [illegible] रीने उत्तर द्यावे, यांचे पाटलाला आश्चर्य वाटले. कारण गावात शास्त्रीबुवांचा एक धर्मभीरू व्यक्ती म्हणून नावलौकिक होता.

पाटलाने शास्त्रीबुवांना बोलावून जाब विचारला. तेव्हां शास्त्रीबुवा म्हणाले– "काही नाही, उन्हाळ्यात दूध पातळ कां येते आहे रे, असे मी लखुअण्णाला विचारले. तेव्हां तो म्हणाला कडक उन्हामुळे म्हशी पाण्यात बसतात व पाणी जास्त पितात म्हणून दूध पातळ येते. मी म्हटलं की पावसाळा आला आहे, पाने मुळे वगैरेत पाणी जास्त मुरते. म्हणून औषधाचा परिणाम बेताचा होतो. त्यात चुकले का?"

जे लोक जमले होते त्या सर्वांना लखू-अण्णाच्या दुधात पाणी असते हे माहीत होते. त्यांनी लखुअण्णाच्या विरुद्ध शास्त्री-बुवांची तक्रार बरोबर असल्याचे सांगितलं.

लखुअण्णाला आपली चूक पदरात बांधून दिल्यासारखं झालं. त्या दिवसापासून लखु-अण्णा लोकांना चांगले दूध देऊ लागला.

महाभारत

धर्मराजाने त्यानंतर ऋषीमुनींसाठी भोजन वगैरेची व्यवस्था केली आणि त्यांचा सर्वप्रकारे सत्कार करून त्यांना तृप्त केले. त्याने श्रीकृष्णाच्या वतीने दानधर्मदेखील केला. त्याने परीक्षिताला कृपाचार्यांचे शिष्यत्व ग्रहण करण्यास पाठविले. नंतर त्याने महाप्रस्थान करण्याचे ठरविले असल्याचे आपल्या मंत्री प्रधानांना बोलावून सांगितले. त्यांनी त्याविरुद्ध धर्मराजाचे मन वळविण्याचा अनेक प्रकारे प्रयत्न करून पाहिला. परंतु धर्मराजाने त्यांना महाप्रस्थान करणे त्याने कां ठरविले आहे कां आवश्यक आहे, हे समजावून सांगितले.

त्यानंतर पंचपांडव व द्रौपदीने आपले वस्त्रालंकार काढून वल्कलवस्त्रे धारण केली. त्यांनी आपल्या अग्निहोत्रांचे विसर्जन केले आणि महाप्रस्थानास निघाले. त्यांना त्या वेषात पाहून मागे द्यूत हारल्यानंतर त्यांना जो वनवास भोगावा लागला होता त्या दृश्याची आठवण होत होती. नागरिक स्त्रीपुरुष ते दृश्य पाहून दुःखी झाले. परंतु पांडवांच्या तोंडावर किंवा मनात कोणत्याही प्रकारचे दुःख नव्हते.

ते राजधानी सोडून निघाले तेव्हां एक कुत्रा त्यांच्याबरोबर निघाला. अशा तऱ्हेने त्या कुत्र्यासह सात जण महाप्रस्थानास निघाले. त्यांचे मन वळवून त्यांना परत-विण्यासाठी काही नागरिक त्यांच्याबरोबर काही अंतर चालून गेले होते, तेदेखील परतले. द्रौपदीसह पंचपांडवांनी महाप्रस्थान

केल्यानंतर उलूपीने गंगानदीत प्रवेश केला व चित्रांगदा मणिपूरला गेली.

प्रथम पांडव पूर्वेकडे निघाले. ते एक-मागून एक पुढच्याच्या पावलावर पाऊल टाकीत चालू लागले. अनेक देश पहात पर्वत व नद्या ओलांडून ते ताहित्य नावाच्या समुद्र-काठी येऊन पोचले. अर्जुनाजवळ तोंपर्यंत त्याचे गांडीव धनुष्य व अक्षय तूणीर होते.

त्यांना अग्निदेव पर्वताकार शरीर धारण करून वाटेत भेटला. तो म्हणाला—"पांडव हो! मी अग्निदेव आहे. आतां अर्जुनाला गांडीव धनुष्याची गरजच काय? त्याने त्याचा त्याग करावा. ते वरुणदेवाचे धनुष्य आहे, त्याचे त्याला परत द्यावे."

अर्जुनाने इतर पांडवांच्या सांगण्याप्रमाणे आपले गांडीव धनुष्य व अक्षय तूणीर समुद्रात टाकले. अग्निदेव अंतर्धान पावला.

नंतर पांडव दक्षिण दिशेकडे वळले. समुद्र किनाऱ्या किनाऱ्याने नैऋत्य दिशेने जाऊन पश्चिमेकडे वळले. समुद्रात बुडालेली द्वारकापुरी त्यांना दिसली. तेथून ते उत्तरेकडे निघाले. त्यांना हिमालय पर्वत लागला. तो चढून गेल्यावर त्यांना मेरु-पर्वत दिसला.

अशा तऱ्हेने ते चालत असतां द्रौपदी दमून भागून मरण पावली. भीमाने ती गोष्ट धर्मराजाला सांगितली. परंतु धर्म-राजाने ते ऐकले असून ही मागे वळून पाहिले नाही व चालत राहिला.

त्यानंतर काही काळ लोटल्यावर सहदेव मृत होऊन पडला. अशा तऱ्हेने क्रमाने नकुल व अर्जुनदेखील मृत होऊन पडले. त्यांच्या मरणाची गोष्ट भीमाने धर्मराजाला सांगितली. त्यानंतर स्वतः भीम खाली पडत असतांना धर्मराजाला सांगून मृत होऊन पडला. परंतु धर्मराजाने मागे वळून पाहिले नाही व पुढे चालतच राहिला. आतां फक्त कुत्रा धर्मराजाच्या पाठोपाठ चालत होता.

काही काळ लोटल्यावर इंद्राचा रथ घरघर आवाज करीत येऊन पोचला. इंद्राने धर्मराजाला रथात [illegible] विनंती केली. तेव्हां धर्मराज इंद्राला म्हणाला—"मागे सर्व भाऊ मरण पावले. त्यांना सुद्धा माझ्याबरोबर नेले पाहिजे. द्रौपदीसुद्धां आमच्या बरोबर असली पाहिजे. ती गोष्ट तू मान्य कर. त्यांच्याशिवाय मला स्वर्ग-प्राप्तीची इच्छा नाही."

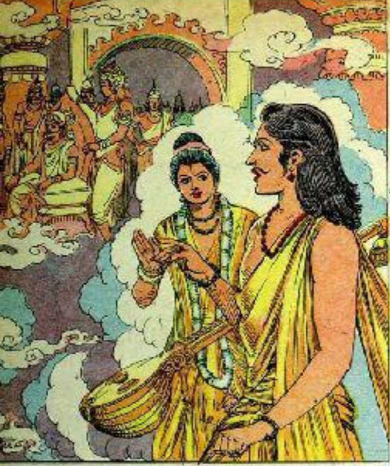
तेव्हां इंद्र म्हणाला—"त्या सर्वांनी देह-त्याग केला आणि यापूर्वीच ते स्वर्गलोकी पोचले आहेत. तुला सदेह स्वर्गप्राप्ती होईल."

"तरमग हा कुत्रा किती इमाने इतबारे माझ्याबरोबर येथपर्यंत आला आहे. त्याला देखील स्वर्गप्राप्ती झाली पाहिजे." धर्मराज इंद्राला म्हणाला.

"तू माझ्या इतका थोर आहेस व माझ्या-बरोबर स्वर्गात प्रवेश करीत आहेस. तुला आतां या कुत्र्याची कशाला फिकीर? त्याला दे सोडून?" इंद्र म्हणाला. पण धर्मराजाने ती गोष्ट मान्य केली नाही. "कुत्र्यांना स्वर्गात जागा नाही रे, बाबा!" असे इंद्राने सांगितले तरी धर्मराजाने ते मान्य केले नाही.

तेव्हां कुत्र्याच्या रूपाने असलेला यम प्रगट होऊन म्हणाला—"तुला तू वनवासात असतांना यक्ष-रूपे मीच प्रश्न विचारले होते आणि तुझी परीक्षा घेतली होती. आतां कुत्र्याचे रूप घेऊन मी तुझी परीक्षा घेतली. तुझ्यासारखा थोर या स्वर्गातदेखील दुसरा कोणी नाही. तुला सदेह उत्तम-लोकाची प्राप्ती होईल."

इंद्र, यम, मरुत्, अश्विनीकुमार व इतर देवांनी मिळून धर्मराजाला रथात आदरपूर्वक बसविले व आपापल्या विमानात बसून त्याच्याबरोबर निघाले.

"कित्येक राजर्षी या उत्तम लोकात आले, परंतु सदेह उत्तम लोक मिळविणारा धर्मराजासारखा इतर कोणीच आजपर्यंत झाला नाही." नारद म्हणाला.

"सुख असो की दुख असो, माझे भाऊ नाहीत अशा जागी राहण्याची मला मुळीच इच्छा नाही." धर्मराजाने निक्षून सांगितले.

इंद्र त्याला म्हणाला–"तू उत्तम लोकात प्रवेश करीत असतां तू मानव लोकातले संबंध सोडून टाकीत नाहीस हे कसे काय? तुझे भाऊ उत्तम लोकात प्रवेश करू शकणार नाहीत. या स्वर्गाकडे, देवांकडे, सिद्धांकडे आणि देवर्षींकडे पहा."

"मी आपल्या भावंडांना सोडून राहू शकत नाही. ते, द्रौपदी व आमची मुले कोठेही असोत, मी तिकडेच जाणार." धर्मराज म्हणाला.

स्वर्गात पोचल्यावर धर्मराजाने तेथे एका उत्तमासनावर बसल्यानंतर देवांच्या मध्ये बसलेल्या दुर्योधनाला पाहिले. त्याला आश्चर्याबरोबर राग आला व उठून पाठ फिरवून मागे जात म्हणाला–"या लोभी दुर्योधनाबरोबर मला स्वर्गसुखाची इच्छा नाही.

नारद ते पाहून हसत म्हणाला–"राजा! स्वर्गात सर्व जुने राग द्वेष विसरावे लागतात. या दुर्योधनाला शूर पुरुषाला शोभेल असे मरण आल्यामुळे वीरगती, हा स्वर्ग मिळाला आहे."

तेव्हां धर्मराज नारदाला म्हणाला–"सर्व पापे करूनही या दुर्योधनाला स्वर्गप्राप्ती होणार असेल तर पुण्यवान अशा माझ्या भावांना कोणत्या लोकाची प्राप्ती झाली आहे, हे मला पहावयाचे आहे."

कर्णासारखा शूर पुण्यवान आणि त्याच्यासाठी प्राणार्पण करणारे राजे स्वर्गात नाहीत हे पाहून धर्मराजाला आश्चर्य वाटले. त्याने तसे म्हणून दाखविल्यावर देव म्हणाले– "ते आहेत तेथे चल. तुझ्या इच्छेप्रमाणे करण्यास इंद्राची आज्ञा आहे." देव म्हणाले. त्यांनी एका दूताला बोलाविले आणि त्याला धर्मराज विचारील ते कोठे आहेत हे नेऊन त्याला दाखविण्यास सांगितले. तो दूत धर्मराजाला बरोबर घेऊन भीम वगैरे होते तिकडे निघाले.

त्यांना वाटेत सर्व पापीच भेटले. त्या वाटेने चालण्यात आनंदाऐवजी धर्मराजाला त्रास वाटू लागला. त्या वाटेवर रक्तामांसाचा चिखल होता. माशा डासांचा सुळसुळाट चालू होता. जिकडे पहावे तिकडे केसांचे व हाडांचे ढीग पडलेले होते व त्यांवर किडे रांगत होते. याशिवाय भयंकर अग्नि ज्वाळा जिकडे पहाव्या तिकडे दिसत होत्या. माणसांच्या व जनावरांच्या ओकाऱ्यांनी झालेले ओहोळ मधूनमधून वहात असलेले दिसत होते.

धर्मराज पुढे वाट दाखवीत जाणाऱ्या देवदूताला म्हणाला–"असं आणखी किती पुढे जायचं आहे रे बाबा?"

"तुला त्रास होतो आहे का? परत जाऊया तर. यापुढची वाट तर चालण्यासारखी सुद्धा नाही." देवदूत म्हणाला.

धर्मराज निराश झाला. त्याशिवाय ती घाण आणि दुर्गंधी इतकी असह्य झाली की त्याला डोके फिरल्यासारखे वाटू लागले तेवढ्यात त्याला काही आवाज दीनवाणीने

बोलवीत असल्याचे ऐकू आले–"धर्मराजा! तू आल्याने आम्हांला थोडे बरं वाटतं आहे. घडीभर थांब ना!"

"कोण तुम्ही सर्व? आणि इकडे कसे काय आलात?" धर्मराजाने त्या आवाजांना विचारले.

"मी कर्ण! मी भीम! मी अर्जुन! मी नकुल! मी सहदेव! मी द्रौपदी!" त्या आवाजांनी उत्तर दिले.

ते उत्तर ऐकून धर्मराज स्वतःशीच विचार करू लागला–"ह्या सर्व पुण्यवानांनी असे कोणते पाप केले की यांना येथे यावे लागले? असे कोणते पुण्य कार्य करून दुर्योधन स्वर्गसुख उपभोगीत आहे? मी झोपेत तर नाही? जागाच आहे ना? मला वेड तर लागले नाही?" असे अनेक विचार येऊन त्याला मानसिक वेदना होऊ लागली. त्याला देवांचा, धर्माचा फार राग आला. नंतर तो देवदूतांकडे वळून म्हणाला– "तू ज्यांचा दूत असशील त्यांच्याकडे निघून जा. मला त्यांच्याकडे यायचे नाही, असे सांग. मी आपल्या भावांना सोडून यायला तयार नाही, असे त्यांना सांग. मी येथे आल्याने त्यांना अल्पमात्र का होईना सुख वाटत आहे."

देवदूत इंद्राकडे गेले आणि घडलेले वृत्त त्यांनी त्याला सांगितले.

धर्मराज दोन घडीभर तेथेच राहला. तेवढ्यात इंद्र वगैरे देव तेथे आले. ते आल्याबरोबर तेथला अंधःकार नाहीसा झाला. पापी लोकांचे आक्रंदन थांबले. वैतरणी नदी अदृश्य झाली. मंदमारुताची झुळुक सर्वांना सुखकर वाटू लागली. गोड वास सर्वत्र दरवळू लागला.

इंद्र धर्मराजाला म्हणाला–"धर्मराजा! तुझ्या या वागणुकीबद्दल सर्व देव तुझी वाखाणणी करीत आहेत. आतां पुरे कर. चल आमच्याबरोबर. तुला सिद्धी प्राप्त झाली. तुला व तुझ्या भावंडांना उत्तम लोक प्राप्त झाला आहे. तू रागावू नकोस. जो राजा झाला त्याला सुद्धा नरकाचे दर्शन

चुकत नाही. प्रत्येक व्यक्तीने केलेल्या पाप पुण्यात प्रथम पुण्य उपभोगले तर त्याला त्यानंतर पाप उपभोगावे लागते. तसेच प्रथम पाप उपभोगले तर त्यानंतर पुण्य उपभोगायला मिळते. कमी पाप करणाऱ्याला प्रथम नरकवास भोगावा लागतो. म्हणून तुला प्रथम नरक दर्शन घडले. तुझे धाकटे भाऊ व द्रौपदी यांनी जे थोडे पाप केले होते त्याबद्दल प्रथम नरकवास भोगत राहले आणि आतां पाप विमुक्त झाले आहेत. आतां ते सर्व स्वर्गलोकात वास करीत आहेत. पाहिजेतर स्वतः येऊन पहा. तुला कर्णाबद्दलसुद्धां विनाकारण चिंता करण्याचे कारण नाही. त्यालादेखील स्वर्गप्राप्ती झाली आहे. थोर राजांना प्राप्त होणाऱ्या पुण्यापेक्षा तू फार जास्त पुण्य संपादन केले आहेस. हरिश्चंद्र, मांधाता, भगीरथ, दुष्यंताचा मुलगा भरत यांना जे गौरवनीय स्थान लाभले ते तुला लाभत आहे. ही पहा समोर आकाशगंगा दिसत आहे. तू या गंगेत स्नान केलेस म्हणजे तु[illegible] मानवानुकूल भाव नाहीसे होतील.

धर्मराजाने आकाशगंगेत मानवदेह सोडला आणि सरळ त्याचे स्वजन होते तेथे जाऊन पोचला. तेथे त्याला कृष्ण भेटला. तो अद्याप ओळखता येण्यासारख्या रूपातच तेथे होता. अर्जुन कृष्णाबरोबरच होता. धर्मराजाला पाहून ते आनंदाने त्याला जाऊन भेटले.

आणखी एका स्थानी आदित्यासारखा ज्योतिर्वलय असलेला कर्ण धर्मराजाला दिसला. भीम आपल्या जुन्या रूपात मरुद्गणांमध्ये दिसला. त्याचप्रमाणे नकुल सहदेव अश्विनीकुमारांच्या जागी दृष्टीस पडले.

इंद्राने धर्मराजाला द्रौपदी, तिचे पुत्र, धृतराष्ट्र, अभिमन्यू, पांडुराजा, कुंती, माद्री, भीष्म, द्रोण व इतर आप्त व वीरपुरुषांचे दर्शन करवून त्यांच्या विषयी इतर सर्व वर्णन सांगितले.

(महाभारत संपूर्ण)

अमरवाणी

लक्ष्मीवंतो न जानंति
प्रायेण परवेदनाम्
शेषे धराभर क्लान्ते
शेते नारायणः सुखम् ॥ १ ॥

[श्रीमंत लोकांना इतरांचे दु:ख कष्ट कळत नाही पहाना, भूमीचा भार आपल्या डोक्यावर वाहणाऱ्या शेषनागाच्या शय्येवर नारायण कसा आनंदाने झोपत असतो.]

प्राप्यचलानधिकारान्
शत्रुषु, मित्रेषु, बंधुवर्गेषु
नापकृतम्, नोपकृतम्, न
सत्कृतम्, किं कृतं तेन? ॥ २ ॥

[नश्वर असे अधिकार मिळाले असूनही शत्रूचा अपकार, मित्रावर उपकार आणि नातेवाइकाचा सत्कार जो करू शकला नाही त्याने काय केले म्हणावयाचे?]

अप्रकटीकृत शक्तिः शक्तोपि
जन स्तिरस्क्रियां लभते;
निवस न्नंतर्दारुणि लंघ्यो
वह्नि र्नतु ज्वलितः ॥ ३ ॥

[शक्तिवान असून आपली शक्ती व पराक्रम न दर्शविणाऱ्याला अपमान सहन करावा लागतो! पहाना, लाकडातला अग्नी जळू लागेपर्यंत लाकडाची पर्वा कोणी करीत नाही.]